

ХУРШИД ДУСТМУҲАММАД

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2011

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қиссалар

Панох

Ахмадали оёғининг остида ер қаттиқ силкинганини сизди, хаёли бўлинди, икки-уч қадам юрди, шунда ер тубида нимадир гурсиллаб кетди. Хиёл нарида оппок тўзон бурксиб кўтарилди ва у икки ўрқачли туяга айланиб Ахмадалининг устига бостириб кела бошлади. Ахмадали димоғига қуюқ чанг урилгандагина ҳушига келди...

Ўша чанг иси қайтиб унинг димоғидан аримади. Илгари Ахмадали устма-уст чучкирса «ғўза гуллаяпти» деб «башорат» қилар, соппа-соғ юрган одам қаторасига етти-саккиз, баъзан ўн марталаб чучкирар, тўсатдан акса уриш дардига гирифтор бўларди. Ўнтадан ошаверса дўхтирхонага танда кўярди.

– Ичим ағдар-тўнтар бўлиб кетяпти, дўхтир, – дерди Ахмадали шалвиллаб. – Кекирдагим шилиниб тушаётганга ўхшайди...

Дўхтир қалам-қоғозидан бош кўтармай ёзгани ёзган, Ахмадали дардини тўкиб солгунича ўтган йили, бурноғи йили тавсия қилган дорисини қайта ёзиб улгурган бўларди. Дорининг нафи борми-йўқми, чини билан айтганда, Ахмадалининг ўзига ҳам қоронғи, ҳар қалай, устма-уст чучкириш пича озайгандек бўларди. Ахмадали учинчи йили дўхтирхонага чиққанида янги врачга йўликди, «Сиз ҳаво алмаштиринг, ука» деди буниси, «Сурункасига уч-тўрт йил ёз чилласи тугамай олисроқ жойларга бош олиб кетинг» деди. Ахмадали шундай қилди – қаторасига икки йил айни саратон кезлари ҳайё-ҳуйт дея Болтиқбўйи томонларга кетди. Юртига пахта терими авжига минган кунларда қайтди. Чучкириш азобидан қутилгандек эди... унга йўтал қўшилди...

Устидан икки ўрқачли туядек босиб тушган қуюқ ва қуруқ тўзонга Ахмадали умри бино бўлиб дуч келмаганди. Ўша оқшомги чанг наматга сингиган тупроқдек унинг димоғига ўтириб қолди. Шу-шу димоғига бир ҳовуч чанг

иси урди дегунча Ахмадалини калта-култа йўтал тутади, оғиз-бурнини чангали ёки дастрўмоли билан беркитиб амалламаса, томоғи ғиппа бўғилиб коларди ҳам...

Лекин ўша ер силкинган чоғ эски гувала деворнинг чанги бу қадар тажовузкор бўлиши хаёлига келибдими! Аксинча Ахмадали бир нима дупурлаганини, ола-тасир ва одамларнинг кий-чувида ўзи бораётган сўқмоқ йўлдек тор йўлкада бир машина ун ағдарилгандек оппоқ тўзон кўтарилганини кўрди, холос. Сўл ёндаги девор йўқолиб дафъатан қоп-қоронғи, ваҳимали бир яланглик намоён бўлди, Ахмадали шошганидан юз берган ходисани англаб-англамай чапга бурилди, бурилди-ю, ҳовли томон югурди...

Ахмадали кейинчалик ҳеч кимга оғиз очмасада, «Ўшанда бакириб юбордимми ёки бошқа биров чинқиргандек бўлдими?» деб ўзича кўп ўйлади... Ҳовли тарафда кимдир жон аччиғида чинқирганини аниқ эшитди – гўё Ахмадалининг рўпарасида том баравар тўзон кўтарилганини кимдир кўргану кўрққанидан чинкириб юборган, ва гўё бу чинқирикка дош беролмай девор ағдарилган, ва чинқирган кишига ёрдам бериш умидида Ахмадали беихтиёр ўша томонга чопган, гўё... У ҳовлига ўқдек отилиб киргани ва ғайришуурий таҳликада аланг-жаланглаб бирор-бир шарпани қидиришга тушганидан ўзи ҳам қичқирганмиди-йўқми – бу савол жавобсиз қолди. Ўша лаҳзада миясини «Уруш!» деган сўз тилиб ўтдию, хаёли остин-устун бўлиб кетди: «Бошланди!.. Бомба!.. Наҳотки, уруш бошланган бўлса?! Йўғ-э, уруш эмас!.. Бомба тушди-ку, уруш-да!..»

Шундай шубҳага боргани учун кейинчалик ўзининг устидан қулди: «Ахир жўбаликлар қандай гуноҳ қилибдики, душман биринчи бомбасини шу кишлоққа ташласа?!»

Ҳозирги шароитда уруш қандай бошланиши мумкинлигини Ахмадали кўп ўйларди, бир варакай тўртта бомба ташланса Ер тўзонга айланиб кетаров деб ўзича тахмин қиларди, бироқ зинҳор-базинҳор биринчи бомба Жўба кишлоқ чангини кўкка совуриши етти ухлаб тушига кирмаганди...

Ахмадали бегона ҳовли саҳнида қаёққа югурарини билмай саросимада аланг-жаланглаб турганида рўпарасида ўзининг ярмича келадиган кўлага пайдо бўлди. У алпанг-талпанг югуриб Ахмадалига яқинлашди, таққа тўхтаб секин-секин орқага тисланди ва бехосдан «Она-а!» дея бақириб юборди. Кўлага дод солиб, чўккалаганча ерни муштлай кетди. Шунда Ахмадали уни майкачан йигит эканини кўрди. Унинг қўлтиғидан олди. Йигитнинг қўл-оёқлари чангак бўлиб қотиб қолганди, у нотаниш йигитнинг кўмагини кутмай сачраб қад ростлади ва Ахмадалига кўзларини ола-кула қилиб яна бир бақрайди-да, яна «Она-а!» деб фарёд кўтарганча айвонга, айвондан уйнинг ичкарисига отилди...

У йигитнинг қадди-қомати ўзидан хийла тикроқ эканини Ахмадали орадан бир неча кун ўтгач кўрди. Ўша дамда йигит азбаройи кўркувдан кичрайиб кетган эди...

Йигит чўккалаб қолганда Ахмадали уни ёш боладек кўтариб, ўрнидан турғазиб қўймоқчи эди. Лекин у бунга жазм этиб улгурмай йигитнинг дам-бадам «Она!.. Она!..» деб харсиллаётганини ва чираниб, зўриқиб ихраётганини фаҳмлаб, ёнига югурди. Йигит айвондан ичкари уйга кираверишдаги даҳлиз бўсағасида мук тушиб йўғон тўсинни кучоқлаб олган, зўр бериб уни сурмоқчи бўлаётганди. Шунда қоронғиликда бошқа бир кишининг инграши эшитилди. Ахмадали йигитга ёнбош келиб чўккалади, тўсинни кучоқлаб силтаб кўтарди, тўсин ердан узилди, сурилди... Йигит тинимсиз «Онажон! Онажон!» дер, тупроқни бармоқлари, кафти билан суриб ерда узала тушиб ётган аёлнинг юз-кўзини пайпаслаб кидирарди.

Шу пайт ичкари уйда чинни идишлар шарақлаб кетди, Ахмадалининг гардани, елкаларига шувиллаб тупроқ қуйилди. Ҳовли тарафдан ёш қизалокнинг шу топдаги зимистон, чанг-тўзон ва таҳликаларга сира ярашмайдиган майин, лекин кўркув тўла зорланган овози келди:

– Ҳафез ака-а!..

Хушсиз онасини чанг-тупроқ остидан кўтариб олаётган йигит бурилиб ғўлдиради, алам ва жаҳл аралаш тупурди. Ахмадали эса... гўё том битган қулоғи ҳовли то-

мондан эшитилган майин овоздан дафъатан очилгандек, шу овоз кулоқларини очгандек бирдан чор-атрофдаги кий-чув ва тўс-тўполонларни эшита бошлади...

Катта опаси кўринишдан беозор, аслида оғир дардга чалинганига йил тўляпти. У отага тортган – полвон келбатли, юриб чарчамайдиган, ишлаб толиқмайдиган эркакшода аёл эди. Бултур кеч куз, кишининг бошлари бўлса керак куч-куватини аллақандай кўринмас жонзот сўриб олгандек опаси бирдан озиб-тўзиди, тирсиллаган юзи, оёқ-қўлининг териси сўлишиб, ранги олинди, бурунги ғайратидан асар қолмади. Ҳаво пасайиши билан оёғи дам шишади, дам оғриб азоб беради. Мана, эрта-лаб, кечкурун ҳаво салқинлади дегунча опаси яна уйдан чиқолмай қолибди...

Маърифат овқатни хонтахтага келтириб кўяр-қўймас Аҳмадали уни шоширди:

– Тезроқ ўтирақол, овқатланиб олай, сўнг опамникига бориб қайтаман.

Маърифат эрининг авзоига қараб овқат устида болаларига бир-икки «хай-хай»лаб қўйганини демаса, очилиб гапирмади. Аҳмадали тўнани кифтига ташлаб уйдан чиқаётганда у эрини дарвоза ёнигача кузатди. Кузатаётиб ўпқаланган ҳам эркаланганнамо мақомда «Ўғлиззи кўтариб олинг, ўйнаб келади» деди. Аҳмадали хотинининг райини қайтармоқчи эмасди, бироқ шу заҳоти ниятидан айниди.

– У ерда хархашасини бошласа опамга ёқмайди, – деди.

Ўғли баҳонасида эрини гапиртириб олган Маърифат шошилинич муддаога кўчди:

– Опамга айтарсиз-а... уйни?.. – Аҳмадали индамади. – «Бир оғиз айтай, олдиларидан ўтай» дегандингизку.

– Касал ётган одамнинг кўнглига бунақа гаплар сиғадими, Маърифат?

– Сиғмаса, эртага охирги муддат, жавобини бермасак уйсиз қоламиз, ахир!

Аҳмадали тепасидан шувиллаб тупроқ тўкилганда беихтиёр бошини елкалари орасига тортди. «Уйда,

токчадаги чиннилар чил-чил бўлди-ёв, – деди Кимсан. – Маърифат ҳам мана бу хотинга ўхшаб тўсин-пўсин тагида қолиб кетган бўлса-чи?!» Аҳмадали кучокка сиғмайдиган тўсин, хас-хашак ва тупроқ остида ғирашира кўринаётган аёл кишининг башарасига қаради. «Бўлиши мумкин-ку... Маърифат атак-чечак қилиб юрадиган ўғлини кучоғига босиб уйдан қочиб чиқиш учун талпингану, улгурмаган... ўзи ҳам, ўғли ҳам тупроқ остида қолиб кетган!..» Аҳмадали ваҳимачи Кимсани ўхшатиб сўкмоқчи бўлдию, беҳосдан бир бўлак муз ютиб юборгандек ичи совқотди, лекин зум ўтмай ичидаги муз парчаси «пов» этиб лахча чўғга айланди ва у икки ҳатлашда ҳовлига тушди. Айвондан ирғиб ўтаётди зина ёнида турган – сочлари тўзғиган, оппоқ чорсини бўйнига ташлаган, кўзлари кинидан чиқиб кетаётган қизни ағдариб юбораётди. У – «Ҳафез ака-а!» деб чакирган – хонадонга янги тушган келинчак эди...

Аҳмадали кулаган девор уюмларига қоқилмай-нетмай кўчага чиқди. Уйи томон югурди. Аввал анҳорга етиб олиши керак, кўприкдан ўтгач ўнгга, у ёғи... у ёғи ҳам талайгина йўл!.. Йўк, унчалик эмас, бир нафаслик йўл, холос!.. Аммо, чироқсиз уйдек зимистонда ҳарчанд чиранмасин, йўли унмас, қадами тобора орқага кетаётгандек бўлаверарди...

У ўғлини бирга олиб чиқмагани учун ўзини ўхшатиб сўкди, сўнг айбни хотинига ағдарди – «Фикри-ёди домда. Янги уйнинг калити кўлига тегсаю, посёлкага кўчса!.. Ундан кўра кўярда-кўймай ўғлимни кўлимга тутқазиб юбормайсанми!..» Аҳмадалининг жони ҳиқилдоғига келгандек бўлди. Бу етмагандай кўз ўнгида беллигача танчага суқилиб ўтирган опаси гавдаланди. Ранг-рўйи кетиб, доқадай оқарган, кўзойнаги кулчадек юзига ярашиб тушган, оёқ оғриғи жон-жонидан ўтиб кетаётганига қарамай кулимсираб ўтирган опаси куйиб кўйган онасининг ўзгинаси!.. Опаси билан суҳбатлашиб ўтириб Аҳмадалининг назарида онаси ўлмагандай туюлди. Узук-юлуқ гурунг асносида опаси дабдурустдан, «Жиянингни сўраб келиб кўйишмаяпти» дегандаги-на рўпарасида онаси эмас, онасидек хушсурат опаси

ўтирганини фахмлади. «Шу кенжамдан тезроқ кутулсам майли... рози эдим, ука» деди опаси ҳасрат халтасини очиб. Опаси «майли... рози эдим» деганда овози титраб чиқдими ёки Аҳмадалига шундай туюлдими, ҳарқалай уканинг капалаги учиб кетди. Лекин у сир бой бермади. «Жойи чиқса бериш керак» деб ўй суриб эзилаётган опасини чалғитишга уринди. Опаси эса оғиз жуфтлаганича бир нафас сукут сақлади-да, тўсатдан:

– Чикқан жойидан хунобман, ука! – деб бўзлаб юборди.

Аҳмадали кўнгли бир нохушликни сезиб опасига хавотирли қаради. Опаси равон томонга кўз кирини ташлаб уйга кириб-чикиб турган келини йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, яна пича бошини ҳам қилиб ўтирди. Аҳмадали ютинмай ундан жавоб кутди. Опаси чўчиб бошини кўтарди:

– Ер кимирладими?!

Аҳмадали елка қисди.

– Сезмадингми? – деди опаси қулоғини динг қилиб, сўнг юзидаги хавотир ўрнини табассум эгаллади. – Шу пайтда ер кимирлашига бало борми? Бу ёқда...

– Совчи кимдан келяпти? – деб сўради Аҳмадали опасининг гапини бўлиб. У опаси ўлганининг кунидан ҳазил қилаётганини сезган эди.

– Аппон зақуннинг неварасидан!

Аҳмадалининг назарида кимдир бошига мушт уриб уни ерга қапиштириб қўйгандек бўлди. Нафаси ичига тушиб кетди. «Шу гапни эшитгунча ер кимирласа ҳам майли эди! – деб ўйлади ўзича. – Келиб-келиб, одам қуригандай!..»

Ўйлашга ўйлади-ю, чурқ этиб оғиз очмади. Мияси заранг ердек қотиб қолганга ўхшади. Жимликни опаси бузди:

– Бошим қотиб қолди, ука, – опаси очикдан-очик йиғини бошлаб юборди. Аҳмадали бисотидан опасини юпантирадиган жўяли сўз излаб улгурмаган ҳам эдики, опаси кўз ёшини артиб-суртиб йиғламсираб гапирди. – Акангга ҳали оғиз очмадим... Унга нима деб айтаман, хайронман...

Беш йил бўлди чоғи, кунларнинг бирида Маърифат кулиб-кулиб мактабдан гап топиб келди:

– Аҳмад ака-чи, Аҳмад ака! Мактабимиз тарихида биринчи марта домда яшашни хоҳловчиларнинг рўйхати тузилди. Қизик-қизикда мен ҳам фамилиямни ёздириб кўйдим.

Ўшанда Аҳмадали «Хамма қолиб, сенга уй тегармиди!» деб мийиғида кулиб қўя қолганди... бир ҳафта бурун эса хотини босар-тусарини билмай уни дарвоза остонасида кутиб олди.

– Ҳай-чи, ҳай, ҳаракатингизни кўраверинг, домга кўчадиган бўлдик!

Аҳмадали янгиликни эшитиб юраги хаприкчиб кетди. Ахир бу замонда отликқа йўқ, кўп қаватли уйдан уч хонасини унга «Ма, ол!» деб туришса, қувонмай-чи!.. Факат... шу йилнинг бошлари бўлса керак, ака-опалари билан гурунглашиб ўтирган Аҳмадали гапдан-гап чиқиб хотини уй олувчилар навбатига ёзилганини айтди. Орага бирдан ғалати жимлик чўкди. Ниҳоят, катта опасининг касалга чалинмасдан илгариги ғайрати жўшиб кетди чоғи, лабини чимириб савол қотди:

– Уйни қаёқдан бераркан?

– Посёлкадан-да...

– Нима, ота-бобонг ўтган уйдан илон чиқдими, посёлкага кўчмасанг?! Ёки биров сенларни ҳовлидан қувиб соляптими?..

Опасининг авзои чаппарости айниганига тушунолмаган Аҳмадали жавобга тили айланмай, лабини тишлади. Акаси ҳамон асабийлашаётган опасини тинчлантиришга уринди:

– Қизиксиз-а, опа, йигирма йил-ўттиз йилдан бу ёғига мактабни елкасида кўтариб келаётган муаллимлар қолиб, беш-олти йил ишлаган Маърифатга уй тегармиди, – деди.

Катта опаси уй олиш дарагини эшитиб нега бунчалик капалаги учиб кетганини Аҳмадали кейинроқ акаси-дан сўраб билди.

– Ҳали-вери уй берадимиз-йўқми, хом гапу, мабодо насиб этиб қолса қишли-қировли кунлар доми қурмагур

жоннинг роҳати-да, ака. Мен бўлмасам, сиз борарсиз, опаларим бориб туришар, катта опам қиш бўйи ўша ерда яшасалар ўзларига қулай-ку...

– Қулайликка – қулай, – деди акаси салмоқлиниб, – фақат эртаю кеч қулайликни ўйлайдиган бўлиб қоляпмиз-да, ука...

Аҳмадали дабдурустдан акасининг жавобини фахм-ламади, қўққис бош кўтариб сўради:

– Нима?!

– Бор-шудимизни қулай яшашга алмашлаб юборяп-миз, деяпман, ука!..

Аҳмадали қандайдир синоатни илғагандай хушёр тортдию, эшитилар-эшитилмас, «Бор-шудимизни?..» деганча тили калимага келмади. Акаси ундан гап кутмай, укасини юпантирган бўлди:

– Айтдим кўйдим-да, Аҳмад, сени эмас, одамларни айтяпман, одамларни... Уй олсанг фойдаси бўлса бўлару, зиёни тегмайди, лекин отам раҳматлининг айтганларидан беҳабарсан-да, укам...

Отасининг айтганларидан Аҳмадали ҳам, Маърифат ҳам чала хабардор эдилар...

Аҳмадали кўприкка ета-етгунича чорасизлик азобидан бўзлаб ўтирган опасининг киёфаси кўз ўнгидан ўчмади. Кўча тумонат одам, ғала-ғовур, тўс-тўполон – Аҳмадалининг назарида одамлар киёмат кўпсагина шу кўйга тушиши мумкиндек, демак киёматга ўхшаш нимадир юз бергандек эди. Ваҳоланки, Аҳмадали нотаниш йигитга тўсинни кўтаришиб-суришиб юборгач ҳовлига, сўнг кўчага чиқиши ҳамано бақирик-чақирикни, улар орасида «Зилзила!.. Зилзила!..» деган таҳликали овозларни аниқ эшитди. Алҳол йўлка қолиб катта йўлнинг ўртасида издиҳом орасидан туртиниб-суртиниб илгариллаётганини пайқади. Елиб-югуриб бораётиб опасининг «Ер кимирладими? Сезмадингми?» деб сўрагани хаёлининг бир чеккасидан йилт этиб ўтди. Унга опасининг йиғлаб-сиқтаб гапириши уланди.

Аҳмадалининг боши қотиб ўтирди-ўтирди-да, юзини четга буриб жеркиброк сўради:

– Садафнинг ўзи нима деяпти?

– Ҳамма бало ўшанда-да! Ўша яшшамагурнинг розилигини билиб хуноб бўляпман-да!

– Бундан чиқди, ҳа-а... – деди ҳафсаласи пир бўлиб Аҳмадали. – Фақат... ўша Аппон закун билан қудандачилик қилишингиз қалай бўларкин?.. Тўйбоши бўлиб қаторнинг бошида ҳовлингизга кириб келишдан ҳам тоймайди у...

Аҳмадали гапини «қора балчик» деб тугатмоқчи эди, тилини тийди. Опаси хушхабар етказётгандай ва бу ёғидан кўнглинг хотиржам бўлсин дегандек юзига та-бассум югурди, товуши бирдан ўктамлашиб:

– Бир йилдан буён шифтга қадалиб ётган эмиш... бизникига келолмайди, – деди.

Опаси бу гапни шу қадар мамнуният билан айтдики, гўё қизининг посёлкага – ўша одамнинг хонадонига келин бўлишини нечоғли истамасин, Аппон закуннинг қўлсиз, оёқсиз ётганидан шунчалик хурсанд, ҳатто шундай бўлгани учун совчиларга розилик бергандек эди. Ваҳоланки, Аппон закуннинг қилмишлари Аҳмадалидан кўра тўнғич опасига, акасига аёнроқ, раҳматли отаси закун туфайли кўрган ситамларни Аҳмадали аввал онасидан, кейинчалик опа-акасидан чала-ярим эшитганди...

«Шифтга қадалиб ётган бўлса, демак...» Аҳмадали хаёлига оралаган гапдан ғашни келди. «Бировга ўлим тилагунча... – деди у овоз чиқариб. – Уйга борай. Ҳали уйда нима гап-нима сўз?!»

Бироқ хаёл Аҳмадалига тутқич бермади, унинг ўзини ҳам аллаёқларга олиб қочди. Раҳматли отаси посёлкада дастлаб қурилган мактабга директорликдан бош тортганини эслади.

– Районга дадамни уч марта чақиришган, – деб ҳикоя қилганди акаси. – Янги мактаб, янги коллектив, ўқувчилар ҳам ҳар ёқдан йиғилган. Абдиали ака, сиздек тажрибали педагог уддаламаса, бошқалар эпполмайди, дейишибди. Учинчи сафар чақиришганда дадам гапнинг пўсткалласини айтибдилар: «Аппон Аҳмедович ободонлаштириш бошлиғи бўлган жойда мен ишлолмайман ҳам, яшамайман ҳам!» ...Ўша куни уйга дарғазаб бўлиб келиб шуларни айтиб бергандилар. Сўнг, «Ё, алҳазар!

Одам куригандай ўша қора балчиқ посёлкани ободонлаштирар эмиш! Аппон закун ободонлаштирган посёлкага у дунёю бу дунё етти пуштим кадам босмайди!» дегандилар...

Аҳмадали анҳорга яқинлашганда ини бузилган аридек осмонда тўзиб учаётган қарғаларга кўзи тушди. Қарғалар намозшомда қавакларини тарк этган кўршапалаклардек чарх урар, шўнғир, безовта қағиллар – на ерга, на дарахт шохларига кўнарди...

«Жонингни сақлаш учун кушга айланиб қолишга ҳам тайёрсан-а?.. Қанот чиқарсангу бехатар ёқларга бош олиб учиб кетсанг! Шундайми?..»

Кимсаннинг таънасидан киноясини фарқлаш кийин эди. Аҳмадали унинг тиржайишига ўсмоқчилаб разм солди-да, энди оғиз жуфтлаган ҳам эдики, ўзи томон яқинлашиб келаётган «Тез ёрдам»нинг ўткир чироғидан кўзи қамашиб кетди. «Тез ёрдам» одамлар окимини иккига ажратиб ғизиллаб ўтди. Оломон қайтиб йўлнинг ўртасига тўдалашганда Аҳмадали Кимсаннинг киноясини унутиб «Тез ёрдам» изидан юраги увишиб қаради. Назарида иккала машина анҳор устидаги кўприкдан ўтиб ўннга бурилиши муқаррар эди. Бурилса, тамом, «Тез ёрдам» уларникига боради! У ҳолда!.. У ҳолда... Аҳмадали тилининг учида айланаётган совуқ иборани «тута» олмаётганига бир чеккаси севинди, факат... хайрият! – у ўйини ўйлагунича «Тез ёрдам» кўприкдан ўтиб тўғри йўлда давом этди.

Аҳмадалининг баданидан муздек тер чиқиб кетди. Шунда Кимсан тўнининг баридан тутиб уни йўлнинг чеккасига тортди. Лекин Аҳмадали чеккага чиқиб улгурмай йўл устида хурпайиб ётган кушга кўзи тушди. У жон ҳолатда кўлини «Тўхта!» деган ишорада баланд кўтарди-да, илдам бориб куш тепасида энкайди. Қизғиш «Волга» ғийқиллаб таққа тўхтади. Унинг ён ойнасидан овоз кучлаткич карнай кўринди.

– Биродарлар! Таҳликага тушманглар!.. Таҳликага тушманглар! Ҳовлига, кўчага чиқиб туринглар!..

Аҳмадали кушни кўлига олдию, бармоғи илик шилимшиқ қонга ботди.

– Мусича! – деди у ўзича.

– Бедана! – деди ҳамон ён бошидан узоқлашмаган Кимсан.

«Мусичами-беданами – симга урилиб тушган» деди Аҳмадали паришонлик билан. Сўнг, йўл ўртасидаги издиҳомни иккига ажратиб тўғрига ўтиб бораётган қизғиш «Волга»га чалғиди. Томоғига бир нима қадалди, йўтали тутди...

Кейинчалик акаси «Ғўза гулининг исидан чучкирсанг, зилзиладан ўтаканг ёрилиб йўталга йўлиқдинг» деб ҳазиллашадиган бўлди. Аҳмадали эса жуда жиддий туриб ўша куни ўтакаси заррача ёрилмаганини исботлашга киришиб кетар, опасиникидан юз одимча узоқлашганида оёғи остида ер силкинганидан то уйига етиб боргунича хаёлидан кечган ўйларни, йўлда кўрган-кечирганларини такрор-такрор ҳикоя қилиб берар, лекин кечинмаларини сира батафсил, оқизмай-томизмай айтолмас, ҳар сафар нималарнидир унутиб қолдираётгандек достони узоқ-юлуқ бўлиб қоларди...

– Опамникидан қанча узоқлашгандинг? – акаси икки-уч қайта ижикилаб шу саволни қайтарди.

– Юз кадамлар чамаси, – деди Аҳмадали ҳардамхаёл бўлиб. – Лекин анҳорга етишимга анча бор эди...

– Опам танчадан туролмай ўтирган экан-а?.. Уйлар кўз ўнгингда ағдар-тўнтар бўлиб кетибди... Ўша заҳоти ортингга – опамникига югуриш хаёлингга келдим, Аҳмад?..

Акаси шунчаки гап орасида берган саволини ҳар сафар эслаганида Аҳмадалининг юраги зиркираб кетадиган бўлди. «Тўғри-да!.. Нега ўша заҳоти орқасига қайтмади? Ахир аввало она ўрнида она бўлиб қолган катта опасидан хабар олиши, эҳтимол, худо кўрсатмасин... у том остида қолиб кетган бўлса... опасини кутқариши, шундан сўнггина уйига – болаларининг олдига югуриши лозим эмасмиди? У бўлса... «Нима, «у бўлса?» Нима, шириншакар ўғил-қизларинг кўзингга кўринмаслиги керакми?» – деб кўққисдан саволга тутди Кимсан. Аҳмадали гуноҳ иш устида қўлга тушган одамдек бўзарди. «Ахир, она ўрнида она бўлиб қолган опамни ташлаб кетишим

аклга сиғмайди-да» деди ўзини оклаб. «Ҳа-а, яша, – деди унинг гапни тасдиқлаб Кимсан. – Она ўрнида она. Онанинг ўзи бўлса бўлак гап эди... Сенга мунофиқлик ярашмайди, Аҳмад. Зилзила бўлганини пайқаганинг замони кўзингга болаларинг кўринди-ку, ёки нотўғрими-а? Опангни кейин эсладинг-ку?...» «Янглишдинг, Кимсан, – деди бу сафар ўзига ишонч билан Аҳмадали. – Ер қимирлаганини, уй ва деворлар ағдарилганини кўрган захоти ҳеч кимни ўйлаганим йўқ. Ихтиёрим ўзимда эмасди ўша топда. Шунинг учун...»

Шунинг учун Аҳмадали девори бузилган хонадонга милтиқнинг ўқидек отилиб кирди, нима қилаётганини англаб-англамай тўсин остида қолган етти ёт бегона кампирни қутқаришга чоғланди, кейин уйига югурди... жон ҳолатда, нафаси бўғзига тикилиб, телбавори хаёллар, дахшатли ўйлар гирдобида югураверди-юрди, юрди-югураверди... Анҳор ёқасига яқинлашаёзганида тагин йўтал тутди, букчайиб қолди, юзини тўнининг барига буркаб нафас ростлашга уринди, йўтали босилай демасди, шунда эркагу аёл чувиллаб ёрдамга чақираётганини, бош яланг, сарпойчан бир жувон зор қақшаб зир югураётганини кўрди.

– Мусулмонлар, ёрдам беринглар!.. Тезроқ ёрдам!.. Уйда, уйда...

Аҳмадалининг йўтали таққа тўхтади. Унинг юраги жойидан кўчиб қўлининг учига сирғалиб тушганга ўхшар – мусичанинг момик тўшига ботиб турган бармоқларининг учи «гуп-гуп», «гуп-гуп» этиб урар, Аҳмадали кафтида ўқтин-ўқтин ғимирлаётган жониворни нима қилишини билмас эди. Зор қақшаб ёрдам сўраётган жувонни кўриб кўнглидан «Гулгун бева-ку!» деган гап ўтдию, беш-олти чоғли киши куймаланишаётган ҳовлига ўзини урди. Қўлидагини айвон пойгагида турган болалар аравачасига авайлаб кўйди-да, бакириб-чақирившаётган кўлагаларга қўшилди...

Опаси Аппон закуннинг неварасидан совчи келаётганини айтганида Аҳмадали пичоқ еган одамдек ичида «Уҳ!» деб юборди, тилини тишлади. «Аппон закун посёлкада яшайди-ку. У кишининг қизи ўша ёққа келин

бўлиб тушса майлию, ҳукумат бераётган уйга сен кўчиб борсанг – айбми?» деди Кимсан. Аҳмадали Кимсанинг йўригига юриб шу гапни тарсиллатиб айтмоқчи эди, ҳатто лаб жуфтлаган ҳам эдики, Кимсанинг ўзи уни бундан қайтарди. «Кўй, гапирма, – деди у, – опангни мулзам қилма. Сен айтмоқчи бўлаётган гапни ўзи ҳам ўйлаб ич-этини кемираётгандир, ахир». «Аёллар сен ўйлаганчалик фаҳм-фаросатли бўлишмайди!» деди Аҳмадали зарда билан, бироқ кутганига зид ўлароқ Кимсандан мулойим жавоб эшитди: «Фаҳм-фаросатли эркак аёллар шаънини бунчалик булғамайди» деди у.

Аҳмадали тилини тишлади. Ҳатто, Кимсан билан суҳбатини биров эшитиб қолишидан чўчиб атрофга аланглаб қўйди. «Лекин, андишали, мулоҳазақор Аҳмадали опасига бунақанги гапларни айтишга икки дунёдаям журъат қилолмаслиги ойдек равшан эди. Юраги қисилаётгани ҳам шундан эди...

Изига қайтиб опасидан хабар олиш хаёлига келмади, лекин у болалари ёнига ғизиллаб жўнаб ҳам қолмади. У уйига, Одилбековларнинг етти пушти ва улар қатори ўзи дунёга келган уйга ошиқди! Фақат йўл-йўлакай уйлар қаторлашиб кетган, ҳамқишлоқлари ҳам унинг сингари ўз уйлари гирдида парвона эдилар.

Ўз уйига парвона одамлар ёнидан эса бепарво ўтиб бўлмас, ҳар бир уй, ҳар бир хонадон жонига оро кириш жўбаликлар қонига сингиб кетганди...

Кимсан ҳиринглаб тилга кирди: «Ўша талотўпда «опам-акам»га бало борми?! Бунақанги офатлар ҳаммани бир-бирига опа-ука, оға-ини қилиб қўяди!..» Лекин шўрлик Гулгун уввос солиб, соч-бетини юмдалаб дам у-дам бу одамга тармашиб тавалло қилаётганини кўрган Аҳмадали ўз фарзандларини қутқазмоққа чоғлангандек бир шиддат билан Гулгун беванинг ҳовлисига югурди.

Гулгун бева хушидан кетаётганда беш бола қамалаб қолган уйда кимдир ингради, ҳай-ҳайлаб зир югураётган кишилар эшик-роми очилмай қолган уйга киролмай гарангсиб туришарди. Шунда Аҳмадалининг топқирлиги тутди, у айвон саҳнидаги тўсинни кўтариб келиб ғиштин

печ мўрисининг остига урди. Унга бошқалар кўшилди. Учинчи зарбадан сўнг девор тешилиб туйнук кенгайди...

Ер қимирлаб, уйи бузилганларга ҳукумат ёрдам бераётганда қишлоққа миш-миш оралади. Гулгун беванинг хонадониди бўлган жанжал анча кунгача кўпчиликнинг оғзидан тушмади, кўни-кўшнилар эса орадан неча ўн йиллар ўтмасин, қачон зилзила ҳақида сўз кетса, Гулгун беванинг мардлигини дoston қилишди.

– «Эркакман» деб юрганларнинг унча-бунчаси бунақанги тантилик қилолмайди, келин, – дебди ёрдам комиссиясининг раиси. – Э, яшанг, аёл бошингизга кам бўлмаг!..

Бева бу гапга ройиш бермабди. Раис жаврайверибди:

– Беш қорақўзни ташлаб кетган отанинг энди кўнгиллари юмшабди-да! Э, садқаи эр кет-э!.. Қўяверинг, синглим, ўша нокас берган пулни олмай ажаб қибсиз. Ўзим бу ёғини баракалироқ қилиб бераман.

Гулгун бева олти юз сўм санаб олиб имзо чекиш учун қоғозга қараса, исми-шарифи рўпарасида «850» рақами турганмиш.

– Бу нимаси? – дебди у қоғоздан кўз узиб. Раис пинагини бузмабди.

– «Ёрдам пули» деб қўйибди буни, синглим, осмондан тушган эҳсон, индамай олавермайсизми?

Гулгун беванинг лаби гезарибди:

– Нега осмондан тушар экан, давлатнинг пули-ку, бу. Раис яна осмондан келибди:

– Давлатнинг ҳисоби бўйича сизга беш юздан бир чақа ортиқ тегмас эди, – дебди жеркиб. – Нотавон эрингиз гулдек жуфти ҳалолининг кадрига етмабди деб ачинганимдан юз сўм қўшдим, келин.

– Ажрашганми-йўқми, болаларимнинг отасини ҳақорат қилманг, бу ёғини эса... менга ачинмай кўя қолинг-да, яхшиси, қанча лозим кўрилса шунча беринг, мен розиман!..

– Э, худо урган хотин экансан-ку! Мен раҳмим келиб, тантилик қилсам!.. Сен... қоғозга ёзиб қўйилган бу, ахир! Ақлинг етадими, бунга? Қоғоз – ҳужжат!..

Болаларни уй ичидан эсон-омон олиб чиқишгунича дам ўзига келиб, дам ҳушидан кетаётган Гулгун бева-нинг бу қадар бир сўзли эканини Аҳмадали ўша топ-да тасаввурига сиғдиролмас эди... Гулгун бева қоғоз – хужжатни кўтариб келган раисни бир ҳафтагача остона-сига йўлатмабди...

– Ёрдам комиссиясининг раиси ўн кун ишламай ту-вагини тиллодан қилиб олганмиш!..

– Бировнинг ҳақи бировга буюрармиди – раис ўша-ўша эл-юртнинг кўзига кўринмайдиган бўлиб қолганмиш!..

Аҳмадали уч яшарча қизалокни туйнукдан қўлма-кўл узатаётганда лампа шиша ёруғида ўзига катта-катта кўзлар жавдираб аланглаётганини кўрдию, болани ёни-даги кишига тутқазиб ўзи ховлига чиқди, тўнининг ба-рини белига химарди-да, кўчага отилди. Катта йўлдан ўтаётган қизил «Волга»дан мурожаат хитоблари эши-тилди:

– Ўртоқлар!.. Азизлар!.. Саросимага тушманглар! Болаларни эҳтиёт қилинглар! Болаларни!..

Бу «Волга» ҳам тун оғушида сувда сузиб бораётган кемадек аста-секин узоклашди...

Укаси опасиникига қайтиб келмагани, ёки бўлмаса тўғридан-тўғри уйига бормай ким чақирса ўшанга кўмакка ошиқавергани, боз устига миясига хаёл сиғгани Аҳмадалининг акасини ҳайратга солди. У укасининг ўрнига ўзини қўйиб кўрди... ўзи ҳам уйига – киндик кони тўкилган гўшага ошиқиши аён эди. Лекин... жон ҳолатда типирчилаб танчадан чиқа олмаган опасининг аҳволини тасаввур қилиб дам юраги ўйнади, дам кулди...

– Аҳмад хайрлашиб чиқди, бир нафас ўтар-ўтмас уйнинг синчи «зирк» этди, – дея ҳикоя қилди опаси. – Эсхонам чиқиб кетди... Оёғимни сандалдан суғураман дейман қани, қимирлай олсам!.. Оёғимнинг учига тош бостириб қўйилгандек де!.. Додлай дейман, овозим чиқмайди! Кейин, астаффурулло!.. Бирдан дераза жа-ранглаб синди, шипдаги тоқилардан беш-олтитаси бо-шимга отилиб тушди, бошим сандалнинг ичига кириб

кетибди. Кўрпага бурканиб олибману, нукул «субхонллох» дейман... Синч куткарди мени, Саидали ука, синч!..

– Ер кимираганда Жўба кишлокнинг итларию мушуклари ухлаб қолганмиш!..

– Ҳозирги замоннинг ит-мушуклари зилзилани пайқамайдиган бўлиб қолганмиш!..

Аҳмадали «Тез ёрдам» ва қизил-сарик «Волга»лар тўғрига – посёлка томон карвон бўлиб оққанини акасига айта туриб опаси тўй тараддудига тушганини қистириб ўтди. Саидали янгиликни эшитиб кўнгли ёришди:

– Опам қариб қолдилар, Садаф ҳам йигирма тўртни уриб қўйди, ука, – деди у. – Бундан кечи – кеч!

– Ўшанинг ўжарлигига кулоқ солмаганимизда аллақачон бола-чақали бўлиб кетарди, – деди Аҳмадали тумтайиб. – Ху, бирда иш пишай деганда ўзингиз каттиқроқ турмадингиз-да, кўнглига қарадингиз...

Аҳмадали бу қадар шартаки гапириб юборганидан ўзи ҳам ҳайратга тушиб Кимсанга кўз қирини ташлади. «Истиҳолоаю андиша деб қачонгача ўз ёғингга ўзинг ковуриласан, айтадиганингни айт!» деб у ҳам Аҳмадалини тезлади. Афсуски, укасининг ўзига бу қадар кизишиб зарда қилишини кўрмаган Саидали, кўнгли қандайдир хавотирни сездими, Аҳмадалини юпантиришга ўтди:

– Кеч бўлсаям, мана, бахти очилибди-ку... Бирок Аҳмадали шаштидан тушмади.

– Бахти кимга очилгани-чи!.. – деди у ҳамон бояги тумтайишини қўймай. – Аппон закунга келин бўлармиш!..

Гўё укаси башарасига тарсаки тортиб юборгандек Саидалининг кулоғи шанғиллаб кетди – кафтини юзига босди...

Аҳмадали анҳор ёқасидаги кўчага бурилганда катта опасининг, Садафнинг ташвишларини унутди. Бутун кишлок зулмат оғушида қолган, Жўба тим қора бахмал ёпингандек йилт этган шуъла кўринмасди.

Анҳор ёқасидаги тош кўчанинг бошланиши хийла кенг, шунга қарамай сўл ёқдаги уйнинг ер билан битта

бўлиб ётганини, гувалаклар анҳор кирғоғига қадар сочилганини кўрган Аҳмадали додлаб юборай деди. Назарида бутун Жўба ер билан яксон бўлгандай туюлиб, юриши баттар қийинлашди. Ён-веридан одамлар югуриб ўтар, Аҳмадали эса оёғининг остидан кўз узмас, шунга қарамай дам-бадам қоқилар эди. «Йиқилмасам, бас!» дерди у йўл-йўлакай. «Йиқилмасам, уйга етволсам, бас!.. Йиқилсам турулмаман!.. Йиқилмайсан, йиқилмайсан!.. Бардам бўл, ошиқма, кўзингни оч!..»

Ўзи билан Кимсаннинг овози аралашиб-қуралашиб кетаётганига парво қилмай йўлида кетаверди... Хотини, болалари кўзига кўринаверди. Кеч бўлиб қолди... Қизлари ерда, қатор ётади, сўнг хотини юқорида, бешиқда ўғли. Хотини ухлаб қолган бўлса-я!.. Не ахволга тушди экан?! Болаларни олиб чиқолдимикан? Ёки?.. Аёл бошига тўрт болани эплай олармиди?.. Уй бузилган бўлмаса-чи? Ишқилиб... Эҳтимол... Уйи алмисоқдан қолган, уни бувасининг отаси қурган – бунақа зилзиланинг нечтасини кўрган бу уй! Наҳотки, энди вайрон бўлса!.. Йўқ, шунча уй-жой ер билан яксон бўлганда Аҳмадалининг уйи куламайдими?.. Асло. Қуламайди! Ҳали у ерда ўзидан сўнг ўғли, ўғлидан сўнг неваралари, унинг болалари... Одилбековларнинг яна кўп уруғ-аймоғи шу уй, шу жойда яшайди!..

Аҳмадали анҳор ёқасидаги кўчадан пича ичкарилаганда аравадан думалаб кетган тарвуздек сочилиб ётган харсанг тошларга дуч келди... Тошлар дарёдан йиғиб келинганига, улар чуқурлик ёнбағрига уюб қўйилганига ўн йиллар бўлганди... Ана, тош уюмининг тепаси ўпирилиб, йўлнинг ярмигача чўзик ҳандақ пайдо бўлибди.

«Сайдиллонинг уйи-ку!..»

Аҳмадали уйнинг орқа девори ўпирилганидан узун тунука том ерга қапишиб қолаёзганини кўриб кўксига туплади. Кўзига Сайдиллонинг отаси кўриниб кетди. «Чолга нима бўлдийкин?» – деб ташвишланаётиб эркак кишининг бўғик ноласини эшитди:

– Набий!.. Югур-ур, Набий!..

Аҳмадали бир ёни ерга теккудек босиб қолган томнинг ёнбошидан ўтди-да, ичкари хонада пайпасланиб

одам излади. У бояги нола эгаси – Сайдиллони таниган, ўзига тенгкур бу йигит нега нукул «Набий»лаб зорланаётганини билмас, яқин-атрофда бундай исмли йигит йўқ эди.

Сайдилло Аҳмадалини пайқамади шекилли, баттар бўғилиб бақирди:

– Югур деяпман, Набий!.. Те-ез, югур-р!..

Каравотнинг темири ялтираб кетди. Аҳмадали уни қора тортиб тўғри ўша ёққа юрди. У Сайфилло бобонинг қордек оппоқ соқолини аниқ кўрди, кейин отасининг оёғини босиб олган шкафни чираниб силжитмоқчи бўлаётган Сайдиллони излади. Аҳмадали Сайфилло бобонинг аҳволини кўрганда опасининг «Аппон закун оёқ-кўлсиз ётибди» деганини эслади...

– Қимир этмай ётган бўлса, демак бугун куни битибди-да, – деди Кимсан ўсмоқчилаб. Сўнг унинг ўзи Аҳмадалига танбеҳ берди: – Бировга ўлим тилагунча ўзингга умр тила, деган донолар. Кимсаннинг бир пайтда икки хил гапиришидан каловланиб қолаёздию, лекин ичидагини сиртига кўчирмади. У Сайфилло бобога андармон бўлди.

Тўксондан ошган Сайфилло бобо шифтга қараб ётганча бир нималар деб пичирлар, Сайдилло эса йиғламоқдан нари бўлиб бурилиб ихрар, ингранар, отасининг оёғини босиб қолган шкафни жилдиролмамай нукул, «Набий!.. Набий!» деб хириллагани-хириллаган эди.

Кейинчалик Аҳмадали Сайдиллодан сўради:

– Набий ким?

– Билмасам... «Набий» эмас, «Наби» дедим.

Аҳмадали кулди:

– Ахир бу атрофда Наби исмли йигит йўқ-ку? Ёки қариндош-уруғингда борми?

Сайдилло «Йўқ, билмасам» деб бошини чайқаганча Аҳмадалига қўшилиб кулди... Уларнинг савол-жавобини эшитган Кимсан ҳиринглаб кулганига Аҳмадали эътибор қилмади.

– Шошма, Сайди! Ҳозир оламиз, Сайди! – деди Аҳмадали кифтини шкаф остига суқиб. Шунда Сайфилло отанинг овози эшитилди:

– Ўзингга хушёр бўл, болам!.. Оёғимда жон йўқ, оғримайди, ўғлим! Ўзингга қара...

– Ҳозир, ота, ҳозир!

Аҳмадали Сайфиллога «ҳа-ҳа»лаб шкафни кўтаришга чоғланди, бироқ шкаф миҳлаб ташлангандек қимир этмади. Сайфилло бобога кўшнилар ҳам хийла йироқ, узоқ-яқиндан овозлар эшитилиб турар, лекин улар «Ҳой, бу ёққа қаранглар!» деб чақириш учун олислик қиларди.

Катта кўча томондан хитоблар эшитилди:

– Биродарлар! Таҳликага тушманглар! Биродарлар!.. Ҳовлига ёки кўчага чиқиб туринглар!.. Биродарлар!..

Кимсан тутакиб кетди. «Бориб посёлкадагиларни тинчлантирсин, улар! Қишлоқдагилардан ташвишланмай кўя қолсинлар!» деди у тишининг орасидан тупук сачратиб.

Аҳмадали Сайдиллони жеркиб ташлади:

– Типирчиламай, шкафнинг орқасига ўт! Ҳушингни йиғсанг-чи!

Сайфилло бобо яна минғирлади:

– Жоним оғримаяпти, болам. Ўзинг омон бўл, ўғлим... Ўзингга қара!..

– Шкафни девор қисиб қўйибди! – овози келди Сайдиллонинг шкаф ортидан. – Суриш керак!..

Аҳмадали тўнининг ичини ағдариб чаппасига кийди ва пайпасланиб-қисилиб шкафнинг орқасига ўта бошлади. Шунда Сайфилло бобонинг йўрғакдаги чақалоқдек майин, мулойим нафас олиши қулоғига элас-элас чалинди, Аҳмадалининг назарида бобо ўғлининг ўлиб-тириляётганидан мийиғида кулаётганга ўхшади...

Аҳмадали шкаф ортига ўтаётганда ўнг қўлининг бош бармоғи «жаз!» этиб ачишиб кетганини кейинчалик эслади... Ҳар сафар она қишлоғини кўтариб ташлаган зилзилани эслаганида тирноғи этдан янгитдан кўчаётгандек бўлар, аъзои бадани жазиллаб ачишганидан афтини бужмайтирарди... «Сайфилло бобонинг чақалоқдек нафас олиши эсингдами?» деб сўради Кимсан. «Ҳа, эсимда», деб жавоб қиларди Аҳмадали. «Сайдиллонинг «Набий! Набий!» деб нажот истаганлари-чи?!» – деб яна сўрар эди Кимсан. «Қулоғим остидан кетгани

йўқ Сайдиллонинг товуши» дерди Аҳмадали. «Шундай экан, нима қилиб бош кўтариб юрибсан дунёда?!» – деб ўшқиришга тушарди Кимсан. «Хўш, нима қилай, менинг кўлимдан нима келади? Зилзиланинг киндигидан тутиб қолайми?.. Ёки етти пуштим ўтган қишлоғим вайрон бўлмасин деб зилзилага ёлборайми?.. Айт! Билсанг, айтмайсанми!..»

Сайфилло бобонинг омон қолгани жўбаликлар учун бўлак бир дoston тўқишга татиди:

– Ажали етмаган одам юртга қирон келсаям омон қолади, – деди кимдир.

– Табаррук чол-да, умрида бировнинг дилини ранжитмаган, – деганлар ҳам бўлди.

Узоқ йиллар гапиришди. Сайфилло бобонинг ўзи эса ўзича ҳикмат тўқирди:

– Жон эгамники... Одам тирноқ бўлса, ҳаёт – бамисоли эт, тирноқни этдан ажратиш осон эмас, лекин вақт-соати етган бўлса худованди карим ихтиёримга қараб ўтирмайди... Паймонам тўлмаган бўлса, ишқоп оёғимни эмас, бошимни эзиб қўйса ҳам ўлмасдим...

– Ҳа, кунни битмаган девона юртга қирон келсаям ўлмайди, – дейишди бу гапни эшитганлар. Ана шунда кимнингдир ёдига Аппон закун тушиб қолди.

– Сайфилло бобо бировни ранжитмагани учун омон қолган бўлса, Аппон закун-чи?.. Озмунча одамни қон қақшатганми, бу хотинталок?!

– Унинг йўриғи бошқа! – деди мўйсафидлардан бири. – Уни Сайфилло бобога менгзаманглар!..

Аҳмадали тақдирнинг ўйинларига тушунолмаб қолди. Башарти Аппон закун ва унинг қилмишлари тўғрисида эшитганлари чин бўлса... унинг шу ажали комда омон қолгани у дунё-бу дунё адолатдан эмас. Ўша сарров қаншарига тегар-тегмас осилиб қолмай гурсиллаб тушганида закуннинг бошини мажақлаб ташларди-ку!..

Акаси вазминлик қилди. Аҳмадали кейин ўйлаб кўриб акаси чуқурроқ фаҳмлаганини ўзича тан олди.

– Сарров закуннинг бошини мажақлаганда дунёда адолат чирқираб қоларди, ука! Қайтар дунё... шунча

одамнинг қарғишига қолган кимса осонгина ўлим топиб кетаверадими?! Йў-ўқ, кўрасан, бу зақун ҳали-вери ўлмайди. Ёруғ дунёда адолат, ҳақиқат бўлса – ҳали-вери ўлмайди!..

Аппон зақун ер гурсиллаши билан юрагини туйқус бир ваҳм босди, даст туриб ўзини деразадан ҳовлига отмокчи бўлди, бироқ на кўли, на оёғи унга бўйсунди. Изиллаб йиғлаб юборди... Аҳвол шу – Аппон зақун шамол бўлса ҳам, шамол тинса ҳам йиғлайди, оқшомлари мол-ҳол подадан қайтганда сигирлар мўърашини, кўй-кўзилар маърашини эшитади – йиғлайди... Ҳовли ўртасидаги муштдай-муштдай ўрик «тапп» этиб ерга тушади – зақун «Ўрик тушди, опке-е!..» деб бақиради. Унинг зорини биров ё эшитади, ё йўқ, зақун шифтга тикилган кўйи дув-дув ёш тўқади, кўз ёшлари бир вақтлар гўштдор, тирсиллаган, энди эса ошланмаган теридек қотматириш юзи, салқиган бақ-бақаларидан пастга ўрмалайди...

Шифт иккига бўлиниб устига бир уй кесак-тупроқ, камиш-чўп-ёғоч ағдарилганда «Тириклайин кўмиламан!» деб юборди зақун.

Ўтиб қолгандан буён оғзидан тушмай қолган худоба овозининг борича ялинди-ёлборди... шифтнинг қоқ ўртасига ташланган сарровнинг бир учи жойидан кўчиб унинг бўғирсоқдек бурнига тегай-тегай деганда деворга тиралиб қолди... Аппон зақун сарровни чанг-тўзон босилгач, кўзи қоронғиликка кўника бошлагачгина кўрди, ўтакаси ёрилди. «Вой, дод!» деди. «Ким бор?!» деб ўқирди. Ер кейинги силкинганда сарровнинг учи девордан кўчиб зақуннинг ялтироқ манглайига тегай деб қолди. Яна «қарс» этса тамом – миясининг қатиғини ўйнатворади!

Аппон зақун бақирса овозининг зўрига сарров тушиб кетадигандек эди – киприк қоқмай, нафас чиқармай ётди. Ажал атай тумшуғидан бир баҳя нарида қотиб туриб унга азоб бераётган, тақдир Аппон зақунни тавбасига таянтираётган эди... Аппон зақуннинг кўксида алам аралаш азобли бир оғриқ турди.

– Ўз уйимда, оталарим, боболарим ўтган уйда ўлиш ҳам насиб этмади...

Сайфилло бобоникидан қайтиб чикиб анҳор ёқалаб югуриб бораётган ва жинкўчага буриладиган жойни тополмай гарангсиб қолган Аҳмадалининг назарида ҳамқишлоқларининг кўпи тупроқ остида кўмилиб кетгандек туюлди. Итларнинг акиллаши, сигир-бузоқларнинг узук-юлуқ маъраши, одамларнинг шовкин-сурони – жамики овоз осмондан келаётгандек ерда – Жўба қишлоқда тирик жон қолмагандек қишлоқнинг жони-жаҳони қарғалар... тўзиб учаётган қарға-кузгунлар жўбаликларнинг чирқираб қолган рухидек чарх уриб безовта айланарди...

– Кунботарда ер терак бўйи ёрилиб кетганмиш!..

– Соғ уй қолмаганмиш!..

Ўт ўчирувчи, «Тез ёрдам» машиналари, «Волга»-мурожаатлар катта йўлдан тўғрига – посёлка томонга ўтаяпти... «Посёлкани ер ютган бўлса керак» деди Кимсан. Аҳмадали жинкўчадан йигирма одим юрар-юрмас кулаб, кўчани кўндалангига тўсиб кўйган дарахтга дуч келдию унинг Она ўрик эканини билгач, «Посёлкани эмас, Жўба қишлоқни ер ютибди!», деб юборди...

Она ўрик Жўба қишлоқнинг она дарахти, қишлоқдаги барча ўриклар шу дарахт мевасининг данагидан ундирилган. Она ўрик данаклари... Она ўрик йил оралаб ҳосил тугади. Унинг данаги қандай тупроқда униб-ўсганига кўра хилма-хил навга айланади. Она ўрик навини на ёш, на кекса билади...

Шокир мўйнадўзнинг ҳовлисига тақалган сайхонликда осмоннинг бўлмаса-да, Жўба қишлоқнинг устунидек бўлиб қад ростлаган Она ўрик кўчани тўсиб кулаб ётарди...

Аҳмадали дарахтни гўё бир забт билан қайтариб кўтариб кўймоқчидек унинг шохлари орасига ўзини урди. Бошини елкалари орасига қисиб энгашиди-да, кўллари билан пайдар-пай йўл очиб ўрикни оралаб ўта бошлади... тирноғи этдан ажраган бармоғининг зирқираши бир зум қолди, жони ором олди. Бирок

у ҳарчанд шошмасин тез силжий олмас, навдаларни эгиб-букиб ўтса-да, дам-бадам йўғон шохларга дуч келар, уларни синдиришга ё қаттиқроқ букишга журъат қилолмас, гоҳ остидан-гоҳ устидан айланиб ўтишига тўғри келарди. Аҳмадали ҳали дарахтнинг тепасига етиб бормаган ҳам эдики, тўнининг енги шохга илинди. У чап кўлини силтаб тортди, кейинги силташда тўнининг астари «тирр!» этиб йиртилди, шох «қарсс!» этиб синди, шунда Аҳмадали пешонаси Она ўрикнинг танасига гурсиллаб урилишини кутганди. Йўқ, аксинча – боши кўринишдан дағал, аслида момиқ болишга теккандек бўлди, «Ихмм!..» деган майин-мулойим сас эшитилди...

– Она ўрик ўрнида тўккиз қаватли уй қурилар эмиш!..

– Шу уйдан жой сўраб ариза кўтариб келаётганлар беҳисоб эмиш!..

– «Ихмм!..» деган сас қайдан эшитилганини билмаса-да, у Аҳмадалининг қулоғидан сира нари кетмади. «Сендан нажот сўради» деди Кимсан. «Ким нажот сўради?» – «Ўрик. Она ўрик». «Нима демокчи эди Она ўрик?» – «Жўба қишлоқдан айрилдим», демокчи «Катта ўрик». «Унинг зорини одамларга етказиш керак», – «Йўқ, барчага эмас».

Шу ерга келганда Аҳмадали тутақиб кетди.

– Она ўрик зорини ҳаммага, бутун қишлоққа жар солиш керак, – деди у ҳайкириб.

– Тирноқча нафи бўлмайди, – деди вазминлик билан Кимсан.

– Нима, ичимга ютайми? Шундай қилсам фойдаси бўладими?!

– У сас ёлғиз сенга насиб этди. Она ўрик ёлғиз сенга аён қилди...

– Ҳамқишлоқларим...

– Қизишма!.. «Ҳамқишлоқларим» деб ховлиқяпсан!

– Йўқол! Сендан ақл ўрганишим қолдими, энди! Кўзимга кўринма!

– Аҳмадали «Йўқол!» деб улгурмай дили вайрон бўлган Кимсан маъюс тортиб ундан узоқлашган, бошини солинтирганча ҳу-у нарида кетиб борарди...

Ахмадали билганидан қолмади. Она ўриқка боши урилган чоғ қулоғига чалинган нажот истовчи ёлборувчан майин сас ҳақида дилтортар жўраларидан бирига оғиз очди. Жўрасини ҳамфикр йигит деб биларди. Афсуски...

– Эсхонанг чиқиб ваҳима бўлиб қолибсан, шунинг учун пешонанг дарахтга урилганини сезмагансан, – деди жўраси. Кейин кулди, ҳатто, «Дарахт ихраб юборди» дегин, ҳа-ҳа-ҳа, зап чўпчак топибсан-да, зилзила қишлоқни тўзатиб юбордимидесам, сенинг миянгни пўла қилган кўринади, Аҳмад, дея очикдан-очик мазах қилди. Ахмадали ҳиринглаётган жўрасининг ўлик кўзларига ўхшатиб туширмоқчи бўлиб мушт тугди, шунда Кимсаннинг айтганларини эслади. Кимсан эса Ахмадалининг мулзам бўлганидан беҳабардек лом-мим демай бош эгиб турди-да, Ахмадалини юпантирган бўлди:

– Ҳечкиси йўқ, – деди у кўзини ердан узмай. – Она ўрик зорини Сайфилло бобога айт, отангга айт, улар қулоқ солишади...

Ахмадали Кимсаннинг ниятини тушунмади, «Нима деб вайсаяпсан!» деб яна захрини сочмоқчи эдию, тилини тийди. Кимсаннинг дилини оғритгиси келмади... Ёлғиз қолган дамларида ўша лаҳзани бирма-бир кўз ўнгида қайта жонлантиришга уринди: шох-шаббалар орасидан ўтиб-ўтиб борди – дарахт танасига яқинлашди – бармоғининг жазиллаб ачиши тўхтади – тўннинг енги илинди – силтаб тортганди «тирр!» этиб йиртилди – шунда «бошим гурсиллаб урилди» деган ўй кечди хаёлидан ва... пешонаси пар ёстикқа теккандек бўлди... У холда ким ёки нима ингради?.. Инграмаган бўлса ўша ғалати, ожиз ва меҳрибон бир сас қулоғига қаердан чалинди?..

Алҳол, тоқати етмади. Кунлардан бир куни ярим тунда хотинининг кўксига юзини босиб ётиб, хўрлиги келганидан ҳиқиллаб йиғлаб юборди. Донг қотиб ухлаётган Маърифат чўчиб ёстикдан бош кўтарди... Эри юзини ёстикқа буркаганча силкиниб-силкиниб йиғларди... Ахмадали йиғласа-йиғлади-ю, кўнгли аллақандай нохушликни, зилзиладан кўра даҳшатлироқ фожиани

сезаётганини тушунтириб айта олмади. Фақат, «Биласанми?.. Тушимда онамнинг кўксига бош кўйгандек бўлдим. Онам нимадир демокчи, мени алланимадан воқиф қилмоқчи эдилар, лекин гапиролмадилар ва Она ўриikka кўшилиб инграб юбордилар... Тушуняпсанми, Маърифат?» дея олди, холос...

Аҳмадали йўғон шохга тармашиб унга минди. Пешонасини силади. Оёғи ерга тегмас, худди баланд дарахт тепасига чиқиб олгандек оёқларини осилтириб ўтирар, сукунатга озор етказгиси келмас, ўша сирли сасни такрор эшитишни кўмсарди...

...чор атроф ҳамон қора бахмал ёпинган – ҳеч нарса-ни илғаб бўлмасди...

Аҳмадали бирдан хавотиру ҳадикни, шошқалоқликни – қай кўй ва қай ташвишда келаётган бўлса – барини унутди. У сукунат оғушига сингиб кетгандек эди. Жўбаликлар – одамлардан то курт-кумурсақача ором уйкусига чўмгандек... фақат барглар шитирлар... Она ўрик япроқлари шивирлар эди...

«Ҳар япроқ шивирига кулок тутиш – фарз... Баргларнинг майин-вазмин шитирига монанд ўй суриш – қарз...»

«Она ўрикнинг ҳар шивирини – Жўба қишлоқда яшаб ўтганлар саси...»

– Нималар деяпсан, Кимсан? – деб сўради Аҳмадали шивирлаб.

– Мен эмас, мен гапирмадим, – деди Кимсан ҳам оҳиста.

Уйлар қулагани, томлар босиб қолгани, анҳор тошиб хонадонларни фарқ қилгани унутилди, лекин Она ўрикнинг ағдарилгани ёш-кекса жўбаликнинг мангу армонига айланди...

Маърифат уни дарвоза ёнида бетоқатланиб кутиб олди, эртадан қолдирмай ҳужжатларни тахт қилиб олиб бориш зарурлигини уқдира бошлаганида Аҳмадалининг юраги орзиқиб кетди. Дарвозадан ичкари кириб ҳовлини кесиб ўтгунича алмисоқдан қолган бўғотсиз лой томли

уйга, унга ёндош тунука томли уйларга мўлтираб разм солди. «Уйланганингда, тўй оқшоми куёвнавкарлар билан келинникидан қайтганинг ёдингдами? Шу ҳовли, шу уйлар – деворлару томларгача ял-ял ёниб-товланиб қарши олгандилар сени!.. Шу хонадонда яшаб дунёдан ўтган пиру бадавлат бобою момоларинг севишиб кутлагандек бўлгандилар сени!.. Кўксинг тоғдек бўлганди ўшанда, ёдингдами?..»

Аҳмадали, «Вайсайверма!» деб Кимсанни жеркиб ташламоқчи эди, тили калимага келмади, томоғига нимадир тикилиб, ҳовлига мўлтираб анграйди. Одилбековлар шажарасининг кенжатоий улардан юз ўтириб кетаётганини сезгандек уйлар маъюс тортган, мунғайиб, етим кўзидек бўзлаётганга ўхшарди. Аҳмадали ўралиб-чирмашган ток зангига, кекса тутга, ҳайҳотдек ҳовлига, супага ва ҳу-у чеккадаги уч туп Тошданакка бош кўтариб қарай олмади...

– Тошданакни ота-боболаримиз эккан, – деди Абдиали ака ғурурланиб.

– Ҳужжат? – деб унинг оғзига урди терговчи.

– Раҳматли отамнинг айтгани-да, ҳужжат, – деди Абдиали ака.

– Ота-бобонгиз уруғлик данакни қаердан олган? – сўради терговчи яна тарашадек қуруқ овозда.

– Турган гап – Она ўрикдан, – жавоб берди Абдиали ака кулимсираб.

– Ҳа-а, – деди терговчи худди калаванинг учини топгандек. – Демак Тошданак кимга қарашли бўлмоғи керак?!

Абдиали ака довдираб қолди. «Ахир кишлоқдаги ҳамма ўриқлар Она ўрикдан таркаган... Шунга қарамай ҳар бир ҳовлидаги ўрик – ўша хонадон эгасиники ҳисоб! Тошданак ҳам...»

«Сукут – розилик аломати» деганлар бекор айтибди. Абдиали ака устма-уст саволнинг даромадини англолмай қолганди, холос. Бўлмаса, ичи тўла жавоб эди, кўнглидагини яширадиган жойи йўқ эди...

– Азизлар! Хушёр бўлинглар, азизлар!.. Хавф ўтиб кетди, таҳликага тушманглар!.. Болаларга эҳтиёт бўлинглар!..

Катта йўл томондан келаётган бу сўзлар тобора посёлка тарафга узоклашиб, лаҳза сайин сўниб бораверди, кейин эшитилмай қолди...

Она ўрикнинг барглари шитирлади... шивирлади... Аҳмадали сукунатга озор етказгиси келмади...

– Энди ғоз-ғоз тураётган, «ада», «опа»лаб тилинг чиқаётган эди. Тугунда ош-нон, кўлимда сен – ҳар куни шаҳар қатнайман. Дадангни кўрсатмайди, мен йиғлайман, сен йиғлайсан – бефойда... Қатнайвердим. Кейин сени Рўзихон олиб қоладиган бўлди...

«Япроқлар онанг чеккан дардлардан шивирляпти...» деди Кимсан.

«Садаф! Севиш-севилиш муқаддасми ёки Она ўрик япроқларининг шивирими?.. Айт, Садафжон!..»

Аҳмадали бу гапни дам Кимсан айтди деган ўйда унга қаради, лекин Кимсан унга зуғум қилаётган эди:

– Садафда гуноҳ йўқ. Ахир у на отанг чеккан машаққатлардан, на Аппон закуннинг кирдикорларидан хабардор!

– Хабардор қилиш керак-да!

– Ота-боболар жанжалини неvara-эваралар давом эттиришида ҳеч қандай маъно қолмас?

– Нималар деяпсан, Кимсан?! Ўйлаб гапиряпсанми, ўзи? Ахир...

– Ахир отангнинг васиятларини ўзинг яқинда эшитдинг-ку. Тағин Садафдан гина қилишингга бало борми?!

– Гина қилаётганим йўқ, Кимсан, унга ҳам тушунтиришимиз, қулоғига қуйишимиз керак. Токи, наслинасабимизга ғубор қўндирмаслик учун одамни одамдан, жойни жойдан фарқлайдиган бўлсин...

«Аканг, опаларинг қолиб, онанг нечун сени Рўзихон аяга ташлаб кетганларини сўраганмисан, ҳеч?»

Аҳмадали «ялт» этиб Кимсанга қаради, Кимсан эса унга бакрайди.

«Мен эмас! – деди у жонҳолатда. – Мен гапирмадим!»

– Хо-хо-хо-о-о...

Аҳмадали кулоғининг остида жаранглаётган, лекин жуда олисдан эшитилаётган бу таҳқиромуз кулгига жавоб берадиган ҳолда эмасди шу топда...

Шифти қўл чўзса етгудек пастак хужрада офтоб кўрмай ёлғиз ётишдан кўра бир хил саволга бирдек жавоб қайтаравериш азобга айланди. Узун, ойнадек силлиқ стол ортида ўтирган терговчи жони бор одамми ёки темир-пемирдан ясалган одамнусха махлуқми – Абдиали ака сира шунинг тагига етолмади. Терговчи тунд ва уйқусираган бир товушда нукул бир хил саволлар берар ва худди сўроқ берувчининг хонумони ёниб-куйиб айтаётганлари уни заррача қизиқтирмаётгандек пинагини бузмай кўзини лўқ қилиб ўтираверарди.

– Ҳеч бир жубалик қадим-қадимдан ўрикни бировдан, одам боласидан аяганмас, – деб жавоб қилди Абдиали ака.

– Қадимни кўйинг, бугундан гапиринг, – деди уни жеркиб терговчи.

Абдиали ака суст ўйлайдиган, фикрини жамлолмайдиган бўлиб қолганди, шу боис:

– Бугун ҳам ўриқлар ҳаммага тенг насиба... Тошданак ҳам... – дея жавоб қилди узоқ ўйга толгач. Шафқатсиз саволнинг эса охири кўринмасди.

– Ўриқларнинг номи Гулинур экан, нега сиз Тошданак дейсиз?

Абдиали ака оғир ва ҳорғин кулимсиради. Тақир бошини силаб туриб ота-боболаридан қолган, ўзи отасидан ҳу-у болалигида эшитганларини ҳикоя қилди:

– Учала туп ҳам – Гулинур... Қийғос гулласа тунда чироқнинг ҳожати қолмайди... Лекин отам «Йил оғир келса ўриқларни Тошданак деб аташ керак» дердилар... Бу йил ўриқлар гулламади – улар бу йил – Тошданак... Ўз номи билан атамасак улар келгуси йили Гулинурга айланмайди... «Ҳар нарсани табиат ато этган ном билан ата, болам. Тош бўлса – тош, де, гул бўл-са – гул...»

– Далил? – сўради терговчи.

– Яна қанақа дадил?

– Гапингизни тасдиқловчи хужжат?

Абдиали ака мийиғида кулди, кулгисини яширмади, сўнг бирдан жиддий тортиб стул суянчиғини чангаллади – бармоқлари зирқираб, санчик турди...

– Ўзингизни овсарликка солаверсангиз хужжатни биз кўрсатамиз, – деди ниҳоят терговчи ва хонада саратонда ётган дўлдек... Аппон закун пайдо бўлди...

– Рўзихонга сени иккинчи сафар қолдиришим эди, – деганди онаси. – Шаҳардан қайтиб Рўзихоннинг дарвоза-хонасига кирдим. Ана чақирдим, мана чақирдим – қани, биров овоз берса... Юрагим ёрилаёзди. «Рўзихон, ху-у, Рўзихон!» дея уйига кириб борибман... Қай кўз билан кўрайки, кеч куз, изғирин совуқда тақир ер – остонага бош кўйиб ухлаб қолибсан – на Рўзихон бор, на унинг сенга парвона болалари...

Аҳмадали Она ўрик оғушидан меҳрибон онаизорнинг кучоғидан чиққандек сирғалиб чикди – шох-бутоқлар майсадек майин, япроқлар момик поёндоз... Она ўрикнинг қўллари – шохлари уни анча жойгача кўйиб юбормади, ниҳоят меҳрибон қўллар, бармоқлар ҳам ҳавода муаллақ силкиниб, тебраниб қолди. Шундан сўнггина милтираган шуълалар кўзга чалина бошлади, узоқ-яқиндан гангур-гунгур товушлар, янаям йироқлардан ланғиллаган гулханлар кўринди...

– Она ўрик ағдарилиб, шохлари ерга тегар-тегмас қовжираб ёниб кетганмиш!..

– Уни ўчирадиган азамат топилмаганмиш!..

Аҳмадали Она ўрик ёнидан узоқлашгани сайин бармоғи симиллаб оғрий бошлади. Сайдиллоникида шкафнинг орқасига ўтаётганда бармоғини қаергадир уриб олди-ю, жазиллаб ачишди – бош бармоғининг тирноғи кўчиб кетганини сизди... «Тирноғинг Сайдиллоникида кўчган бўлса нега бармоғинг Гулгун беваникида ачиша бошлаганди» деб сўради Кимсан. Аҳмадали унга жавоб тополмади.

– Қаёқдан сенга тега қолди шу уй? – сўради у хотинидан.

– Хамма ҳайрон, ўзим ҳам билмайман денг, Аҳмад ака! – деди шарақлаб кулиб Маърифат.

– Мактабни опичлаб келаётган муаллимлар қолиб, сенга...

– Вой, умидим йўқ эди, Аҳмад ака, бундан буён ёш зиёлиларга кўпроқ ғамхўрлик қилинармиш, ўша ғамхўрлик биринчи бўлиб менга насиб этибди, Аҳмад ака!..

– Сен бундай ғамхўрликка мухтож эмасдинг-ку?.. Уй-жойинг, мана, ҳайҳотдай ҳовлинг бўлса?..

– Бир-икки муаллимлар шуни айтишди, директоримиз кўнмадилар, «Ёш, иқтидорли педагогимиз Маърифатхон тўрт боланинг онаси, кишлоқдан мактабга қатнашга қийналяпти, шуни ҳисобга олиб ёш зиёлиларга ғамхўрлик сиёсатидан келиб чиқиб у кишига посёлкадан уч хонали дом берамиз» дедилар.

Маърифатнинг оғзи қулоғида, эрини гапиргани кўймас, ўзи бир гапириб ўн кулар эди...

– Маърифат, – деди тўсатдан жиддий тортиб Аҳмадали. – Лабинг лабингга тегмаяптию, ҳеч ўйлаяпсанми, ўзи? Танангга озгина, жиндеккина ўйлаб кўргин... Ана, уйга, эшик-деразаларга, ошхонадаги ўчоққа, гандирга... ҳовлига қарагин... Кўча томондаги – девор ортидаги уч туп ўриққа сира тикилиб, термилганмисан, Маърифат?.. Тошданакларга?.. Бир пайтлар уларнинг Гулинури деб аталганини биласанми?.. «Даданг анави супада ёнбошлаб чой ичаётиб жонлари узилганини, онанг ҳов анув деразадан кўриниб турган катда мудраб ётганларича ухлаб қолганлари... сен ҳарчанд уриниб онангни уйғотолмаганингни айтмайсанми?» – деб илова қилди Кимсан.

«Айтмайман», деди Аҳмадали. «Айт, ҳозир айтманг, нима, посёлкага кўчиб борганда айтасанми?!» деди зарда қилиб Кимсан. Аҳмадали эса бармоғи эмас, гўё бутун аъзои баданини тирноқ зирҳдек қоплагану қандайдир куч ўша зирҳни – тирноқни кўчириб олаётгандек танасига оғриқ турган – «лов-лов» этиб ачишаётган эди...

Аппон закун чимирилиб афсунгар иблисга гапиргандай ўдағайлади:

– Ҳайф-э, сизга муаллимлик! Шундай ажойиб замонда «йил оғир келди» дейишга қандай тилингиз борди?.. «Тошданак» эмиш-а... Колхознинг боқим сигиридек нақ уч туп қанддақ ўригини ўзингизники қилиб, ҳовлингизга қўшиб олдингизми, бас, сиздек одамдан ҳукуматга яхшилик соғиниш ҳаром. Бас, бу қинғирликни зақун қўтармайди!..

Абдиали ака на кўзларига, на қулоғига ишонмай га-рангсиб тураверди. Кўзини пирпиратди, гўдак боладек мушти билан мижжаларини ишқади – манзара ўзгармади – ўша Аппон Аҳмадий, ўша таниш башара. Алхол, супадек кенг ва Аппон зақуннинг бошидек ялтироқ стол ортида ўтирган терговчи ер остидан муғамбирона кулди. Томоқ қирди. Ва жуда майин, беозор, ҳатто эшитган кулоққа малол келмайдиган ҳокисор оҳангда Абдиали акага қарата шивирлади:

– Мана – ҳужжат, мана, сизга – далил...

Узун, сандиққа ўхшаш диққинафас хонада эрмакка томоша кўрсатилмаётгани, балки ўзининг тақдири ҳал бўлаётганини Абдиали ака кўкқисдан сезиб қолди. Ва шу заҳоти тилга кирди:

– Аппон ака, нималар деяпсиз?.. Тушунтириб гапиринг, барака топгур. Ахир биз сиз билан бир тупрокнинг фарзандларимиз, бир ўрикнинг мевасини еб катта бўлганмиз, ака!..

Аппон зақун баттар ковоғини уйди. Сўнг у ҳам овозини боягиндан хийла юмшатиб гўё бемор дардига малҳам тавсия қилаётган табибдек дона-дона қилиб айтганларига яқун ясади:

– Ана-а, ўртоқ Одилбеков! Бу бошқа гап!.. Илло, та-ассуфлар бўлғайким, сўнгги пушмон – ўзингга душмон деганларидек... «Шу уч туп ўрик – Гулинур! – колхозники. Элнинг ҳақини егани зақун кечирмайди» деб чақак қоқиб чарчадим-а, сиз эса билармонлиқдан қолмадингиз. Э, аттанг!... Начора, пушаймон – гуноҳни бўйинга олиш билан тенг. Ҳа, ҳа, ўртоқ бошлиқ, – Аппон зақун шундай дея бўғирсоқдек думалок бурнини жийирди ва стол ортидаги одамга маънодор қаради. – Бошқа ҳе-еч иложимиз йўк...

Аҳмадали Она ўриқдан йироқлашгани узок-яқинда

машъала кўтарган одамлар бот-бот учраётгани сайин кишлоқ вайроналарига дуч келаман деб ўйлаган, лаҳза сайин юраги орқага тортиб, безовта тепаётган эди. Бироқ жинкўчаларда йиқилган деворлар, уйлар оша қоқилиб-суқилиб ўтиб боргани сари тобора кўнгли хотиржам тортаверди... Яна бир муюлишдан сўнг хув нарида уйи кўринади, уйлари бузилмаган, кўшниси Войдилло аканинг уйи билан оркама-орка қилиб суянишиб турган бўлади... Войдилло ака дуруст киши – Аҳмадали боядан бери кўшнисини биринчи бор эслаганига ҳайрон бўлди – «Ҳа-я, Войдилло ака бор-ку. Имонли одам у, девдай-девдай ўғиллари югуриб чиқиб Маърифатга кўмаклашади, кўмаклашгани муқаррар. Войдилло ака киёматли кўшни» деди унга таскин бериб Кимсан.

Аҳмадали ёнида ўзи хўтикдек, калласи тарвуздек келадиган итни кўриб таққа тўхтади. Итнинг кўзи чўғдек ялтираб кетди. Аҳмадалига яқинлашди. Аҳмадали нима қилишни ўйлаб улгурмай итнинг рўпарадаги одам энгашиб кирса бўладиган пастак туйнукка талпиниб фингшиётганини кўрди.

Тунука томли баланд уйнинг орқа девори ит боғланган боғ ҳовли томонга қулаган – тахмон девори қулаган шекилли, тош-тупроқ устида бир уйим кўрпача, ёстиқлар ағдарилиб ётар эди.

Аҳмадали таниди, бу – Ҳамдам тунукасоснинг уйи, ит эса – тунукасоснинг бўрибосари эди...

У кезлар Аҳмадали бола эди. Нима бўлди-ю, анҳор ёқасида тошга ишқаб ёнғоқнинг пўстлоғини арчаётганида ёнига Аъзам япалоқ келди ва кўққисдан «Инов жинни!» деб бақирди. Аҳмадали ҳайрон бўлди, Аъзам япалоқ сув ёқасига бамайлихотир чордона куриб олдида, яна, «Инов жинни-и!.. Инов жинни-и!» деб устма-уст бақираверди. У атай овозини ёш боланикидек ингичкалаштириб бақираётганини, шу билан ху-у нарида толга суяниб сувга термилиб ўтирган Иновнинг жиғига тегаётганини кейинроқ – Аъзам япалоқ «Қоч, Аҳмад, Инов ўлдиради!» дегандагина пайқади. Пайқади-ю, оёғидаги чоригини йўл-йўлакай қолдириб ўзи томон лапанглаб учиб келаётган Иновга кўзи тушди.

Аҳмадали кўлидаги ёнғокларни улоқтирганича дуч келган тарафга тиракайлаб қочди. Қоча-қоча кимсасиз боғ ҳовлига кириб қолди – Инов ҳамон кувиб келаётганини кўриб кўркқанидан нафаси бўғзига тикилди. Шунда баланд девор остидаги пастак туйнукни кўрди – Аҳмадали бирдан-бир нажот йўли бўлмиш шу туйнукдан лип этиб ўтиб бегона ҳовлига чиқди-ю, тарракдек қотди-қолди: шундоққина туйнук ёнига кўйилган курсида бўйи ярим қулоч, косовдай коп-қора, бадбашара хотин ўтирарди. Аҳмадали «Ялмоғизнинг чанга-лига тушдим» деган хаёлда эси оғиб, дағ-дағ қалтирай бошлагандагина туйнукдан Иновнинг пешонасига тушган патила-патила сочи, ғазабдан пахтаси ўйнаб кетган кўзлари кўринди. У шу важоҳатда туйнукдан ўтса Аҳмадалини бурдалаб ташлаши ҳеч гап эмасди. Шунда қора хотин Аҳмадалининг жонига оро кирди.

– Инов, қўй, Иновжон, менинг боламга тегма. Айвонда толқон бор, олиб е, Иновжон!

Қора хотиннинг жуссаси стул суянчиғидан ҳам калта, бир қарич келмайдиган коп-қора қўллари, оёқлари қозонсочиқдек шалвиллаб осилиб турар, аксинча бужмайиб тарам-тарам ажин тушган башараси баркашдек бесўнақай, лекин мулойим товуши хумнинг ичидан чиқаётгандек ғўнғиллаб эшитилар эди. Аҳмадали қора хотин кўрқинчлими ё Инов жинними, деб ўйлаб улгурмай, Инов ўкириб йиғлаб юборди.

– Жинни бўлсам сенга нима?! Ҳа-а!.. Мен сени масҳара қилмадиму! Ҳа-а!..

Инов шундай деб бурнини енгига сурта-сурта айвон томонга кетди. Аҳмадали эса «лип» этиб туйнукдан ўтиб, кимсасиз боғга чиқди...

У думини қисиб ғингшиётган бўрибосарнинг занжирини бўшатаётганда ўша қора хотинни – Ҳамдам тунукасонинг ногирон опасини эслади. Унинг ҳаётми-йўқми эканидан шу пайтгача хабари йўқлигига таажжубланди. «Кимсан, эртагаёқ суриштириб, шу хонадондан хабар оламан» деди Аҳмадали ва уйига борадиган йўлдан адашганини пайқади... Аҳмадали болалик кезлари ҳали

Кимсанни танимас, улар бир-бировини топишмаган эди...

– Энди Жўба кишлоқни текислаб ташлашармиш!..

– Қишлоқ ўрнига посёлка тушармиш!..

– Ҳай, Аҳмадали болам! Келяпсанми, айланай? Эсон-мисан, ҳайтовур?

Аҳмадали кўча қолиб яна бировнинг ҳовлисидан ўтиб бораётганини пайқади-ю, юришдан тўхтамай ўзига пешвоз чиққан кампирга муомала қилди:

– Ҳа, келяпман, ўзларинг тинчмисизлар, ая?..

Аҳмадали сўраб-суриштириб улгурмай рўпарасидаги кампир Рўзихон ая эканини таниди.

Аҳмадали қачон шу кўчадан ўтса Рўзихон аяга дуч келади. Айниқса, ая кексайгани сайин тоқатсизлана-варадиган, дарвозаси ёнидаги курсидек келадиган тош супачага чиқиб кун уззукун тиззаларини кучоқлаганча ўтириб оладиган, ўтган-кетган билан куноқ омонлашадиган одат чиқарганди.

Ая Аҳмадалини кўрган заҳоти супадан тушади, бир кўли билан белини ушлаганча инкиллаб унинг йўлини тўсади. Аҳмадали куноқ саломлашади, ҳол-аҳвол сўрайди, Рўзихон ая худди Аҳмадалидан бундай илиқ муомалани кутмагандай севинчига севинч кўшилиб овози қалтираб чиқади:

– Валайкум салом!.. Олтин бўл, болам, мулло бўл, кўзим!..

Кейин кўярда-кўймай уйига таклиф қилади. Аҳмадали ҳар сафар «Кираман, ая, бир кираман уйингизга» деб куллуқ қилади, хайрлашади. Аҳмадали узоқлашиб, муюлишга етиб кўздан ғойиб бўлгунича Рўзихон ая уни дуо қилади, пичирлайди, кафтини юзига тортади...

– Рўзихон аянг ювош кампир... Отанг раҳматли оқланиб қайтганларида бор гапни кўни-кўшниларга айтиб юрди. Шўрлик сени боқиб ўтирганини кўрган эри, «Халқ душманининг боласига ачинган одамнинг ўзи ҳам душман» деб ўласи қилиб калтаклаган экан.

Аҳмадали онасидан эшитган бу гапни куни кеча Рўзихон аянинг ўзи айтди:

– Ўшанда, – деди ая тўсатдан Аҳмадалини йўлдан кўйиб, – онанг бечора «Рўзихон, Рўзихон»лаб ховлимизда турибди, шўрликнинг аҳволини кўриб ичларим адо бўлди. Лекин гўрингда тинч ётгур чолим ичкари уйда «Дамингни чиқарсанг, бўғаман!» деб ҳикилдоғимга мушт қадаб турганди. «Эри қамалгач, хотинининг кетига одам кўйилган» деб кўрқитганди мени...

Аҳмадалининг кўнгли бузилди, сир бой бермади, аянинг елкасига қокди, «Кўяверинг, ўтган ишга саловот, эсдан чиқаринг ая» деди. Рўзихон ая эса йиғлади, дока рўмолининг учи билан кўзларини арта туриб Аҳмадалидан узр сўради:

– Йўқ болам, худодан кўрқаман, ўғлим. Мен унутсам, худойим унутмайди, – деб дийдиё килди. «Она ўрик зорини Рўзи аяга айт» деди Кимсан. Кимсаннинг жангарилиги тутаётганини тушуниб етмаган Аҳмадали унга жавоб қайтармади...

Абдиали ака поезддан тушиб йўловчи юк машинасида анҳор бўйига етиб келгандагина оқланганига чиндан ишонди... Сайфилло бобонинг уйи ёнидан ўтиб анҳор ёқалаб келаверди. Сув ҳамон ўша-ўша кунботар томон оқаётганди, қатор ва зич ўсган қари толларнинг шоҳи ҳамон сувга тегиб турарди... Абдиали ака кўзларини чирт юмиб-ла жинкўчалардан адашмай-нетмай уйини топиб бора оларди... «Салом, Она ўрик» деди Абдиали ака Шокир мўйнадўзнинг ховлисига етганда... «Қайтдим, Она ўрик... оқландим... Одилбековларга, Жўба қишлоққа доғ туширадиган гуноҳим йўқ экан...» Яхшики, кўчада ҳеч зоғ дуч келмади... Муюлиш, яна муюлиш... Рўзихоннинг дарвозаси, курсидек тош супача... муюлиш – Абдиали аканинг кўзи уч туп Гулинурга тушди-ю, турган жойида қотиб қолди... «Гулинур» дейми – «Тошданақ»?.. Салом берайми, ё...»

Абдиали ака не кўз билан қарасаки, уч туп Гулинур кўчада қолган, ховлисининг девори бузилиб саккиз-ўн кадам ичкарига сурилиб қайта урилганди. Ўшанда Абдиали аканинг кўксига нимадир жазиллаб ачишган, мабодо оғриқнинг жони, хотираси бўлганида Аҳмадали

тирноғи кўчганида ху-у ўша – отасининг кўксидаги оғриқни эслаган бўларди...

– Маъкул, шунга фаросатларинг етибдими – мен сенлардан хотирим жам, – деди Абдиали ака тўнғич фарзандларига, – шу ўрикни емасак очдан ўлмаймиз, майли... – деди-ю, қотиб кетган дийдасидан ёш тирқиради...

Ўша йили Гулинур кийғос гуллади... ҳосили ер билан битта бўлиб тўкилди, тўшалди... Лекин уни на қолхоз, на Абдиали аканинг оиласи териб олди... Қишлоқ оксоқоллари Абдиали акага оғиз солишди: «Гулинур сизники, муаллим, деворни қадимги жойидан уриб олинг, Абдивой, – дейишди. – Гулинур аввало Она ўриқдан, қолаверса, ота-бобонгиздан мерос сизга...» Абдиали ака ўзини зўрлаб кулди, кўнмади... Уч туп ўрик кўчада қолди...

– Энди хотиржам ўладиган бўлдим, яхшилар, – дейдиган бўлди ая. – Аҳмадали ўғлим гуноҳимдан ўтди, қўлимдан сув ичди, Аҳмадали ўғлим!..

– Уйсиз қолганларнинг ҳаммаси посёлкага кўчирилармиш!..

– Жўба қишлоқда энди одам яшай олмасмиш!..

Аҳмадали Рўзихон ая билан йўл-йўлакай омонлашди, ундан кўнгли сўради, икки ё уч қадам ўтдию, уни йўтал тутди. Қаттиқ йўталди, ўқлоғдек ўйнаб кетган чакка томирларига кафтини босди, нафасини базўр ростлаб, чўккалади – ундан ўн-ўн беш одимлар нарида Рўзихон аянинг болалари, неваралари, яна бир қанча қўшнилар давра қуриб ўтиришарди. Аҳмадалининг ёнига биринчи бўлиб Рўзихон ая етиб келди, у тинмай «болам, ўғлим» дер, Аҳмадалининг кураклари орасига ёш боланикидек кучсиз ва заиф мушти билан уриб-уриб кўярди.

– Ма, болам, хўплаб-хўплаб ич, болам. – Рўзихон ая пиёлага бармоқларини ботириб Аҳмадалининг афтига сув сачратди. – Болаларингдан хавотир қилма. Одам ўз уйининг остида қолганми, ҳе замонда, болам?.. Уй ҳам ўз эгасини танийди, ўғлим...

Аҳмадали оёқ-қўли мадорсизланаётганида гулхан атрофидагиларнинг бунчалик хотиржам, баҳамжиҳат ўтиришларини, ҳатто жилмайган чехраларини кўриб оёқ-қўлига мадор югурди. У Рўзихон аяга миннатдорчилик билдириб қаддини ростлади, сўнг аянинг ер билан битта бўлиб ётган уйига бир кур кўз ташлади-ю, боягиндан кўра шитоб билан югурди... У муюлишга етса бас, узоқдан бўлса-да, уйини кўрар, кўриши ҳамоно ҳаммаси аёнлашар – Рўзихон аянинг бу қадар гиргиттон бўлаётганини, унинг ҳовлисида бунчалик кўп одам йиғилганининг боисини тушуниб етган бўларди...

– Эртага эртаминан ҳашар, болаларим. Омон қолганимизга шукр, болаларим. Жўбани қайта тиклаймиз, қишлоғимиз жонига оро кирайлик қўзиларим!..

Аҳмадали анча жойгача Рўзихон аянинг ҳаяжонланиб, энтикиб мамнун гапиришига қулоқ солиб борди. Муюлишга етганда... якин-йироқда чироклар бирдан кўпайиб кетгандек бўлди. Одамлар тўп-тўп бўлиб гулхан теграсида ўтиришар, осмонда «қағ-қағ»лаб чарх ураётган қарғалар ҳам сийраклашган – ўз кўналғаларида ором ола бошлаган эди...

Аҳмадали муюлишга етганда...

Муюлишдан у ёғи Одилбековлар ҳовлисига қўл чўзса етгулик. Орада уч туп Гулинур ўсган, етти-саккиз қадам босиб ўтса бас – дарвоза кўринади...

Аҳмадали муюлишда қоқилди, йиқилди... У бу сафар йиқилишидан, пешонасини бирон ерга уриб олишидан чўчиганди, лекин... у «Иҳм!» деди-ю, кафтини бурнига босди... илик қон ва қуруқ чанг исини туйди...

«Етдим деганда йиқилдинг-а!...»

Аҳмадали ажралмас хамроҳидан нажот кутгандек унга қўлини чўзди. Лекин Кимсан кўринмади. Аҳмадалининг юраги орқасига тортиб кетди. «Кимсан, қаердасан?» деб овоз бермоқчи эди, улгурмади. Кимдир палағда товушда жеркиниб тўнғиллади:

«Нима қилиб ётибсан, тупроққа қорилиб?! Тур, қаддингни ростла, тур!...»

– Кимсан! Ўзингмисан?! Овозинг бунча бўғиқ?..

Аҳмадали қон тупурди, ўрнидан турар-турмас овоз эгасини кидириб аланглади. Сўради:

– Яна аразладингми, Кимсан?! Бунча аразчи бўлиб қолмасанг? Ахир, нима гуноҳ қилдим, сенга?.. Уйга бо-рай, болалардан хабар олай, кейин...

– Кейин ўзим биламан нима қилишни!.. Энди бош-қача яшаймиз!.. Бошқача яшамасак бўлмайди...

– Кимсан?!

– Мен сен билган Кимсан эмасман. Бошқа – янги Кимсанман.

– Бошқа?!

– Ҳа, боягина туғилган Кимсанман...

– Рўзихон аянинг девори бир норғул йигитни босиб қолганмиш!..

– Уни уч кундан кейин қазиб олишганмиш!..

Аҳмадали юз тубан йиқилди-ю, орқа-олдига қарамай шошиб қад ростлади, шунда димоғига «гуп» этиб қон иси урди... «Тирноқ этдан ажради-ю, нега қон чикмади?.. Ловиллаб ачишяпти, лўкиллаб азоб беряпти, холос...» Аҳмадали шу хаёлга чалғиб улгурмай Кимсан билан гапга тушиб кетди.

– Боягина туғилган бўлсанг, яхши, қадамингга ҳа-санот, – деди янги Кимсанга Аҳмадали. – Аввал тани-шайлик, мен – Аҳмадалиман...

– Йўқ, мен – Аҳмадалиман, – деди янги Кимсан.

– Нима?

– Мен – Аҳмадалиман!

– Мен-чи? – деди ҳайрон бўлиб Аҳмадали.

– Сен ҳеч ким эмассан, Кимсансан, холос!..

Санокли кунлар ичида Жўба қишлоқ гавжум бўлиб кетди... Кеч кузда Жўба қишлоқнинг чанги кўкка ўрлади... Ёлпасига қурилиш бошланди... Етти иқлимдан етиб келган ёрдамчилар қишлоққа ўрнашиб олишди, улар Жўба қишлоқни қайта бунёд этишга киришдилар... Аҳмадалининг тирноғи кўчган бармоғи газак олди. Бу-нинг азоби етмагандай, Кимсан ҳам тамом тинчини ўғирлади. Аҳмадалининг боши хум, Жўба қишлоқда не воқеалар содир бўляпти, нега дунё бунчайин тор кўриняпти кўзига – тагига етолмаётган эди...

– Мактабинг посёлка билан қишлоқнинг қоқ ўртасида-ку, қаёқдан қатнашинг бирдек эмасми?

Аҳмадали шундай деб хотинини уй олишдан айнитмоқчи эди.

– Қоқ ўртасида бўлгани билан посёлкадан қатнаш кулай. Бу уйга анҳор ёқасидан яёв етиб келиш ҳам машаққат... Тушунсангизчи, Аҳмад ака!..

«Бор-шудимизни кулай яшашга алмашиб юборя-миз, ука!..»

«Нима деяпсан, Кимсан?..» – «Акангнинг гапларини эслаяпман, Аҳмад...» «Акамнинг айтганларидан сенинг хабаринг борми, Кимсан...» – «Кўп нарсадан хабарим бор, Аҳмад, кўп нарсадан»...

Аҳмадали Рўзихон аянинг ҳовлисида йиғилиб ўтирганларнинг чехрасидаги хотиржамликдан таажжубланди... Гўё зилзила бўлмагандек, гўё уйлар босиб тушмагандек... гўё вайрон бўлган қишлоқни қайта тиклаш гулхан теварагида тўпланиб ўтирганлар учун чўт эмасдек... гўё бош бармоғининг тирноғи этдан ажрамагандек... оғрик азоби суякка бориб тақалмаётгандек...

«Войдилло ака бор!.. Кўшнилари бор!.. Рўзихон ая бор!.. Маърифат, болалар ёлғиз қолмаган!..»

– Абдиали аканинг оиласида тирик жон қолмаганмиш!..

– Кенжа ўғлининг эси оғиб қолганмиш!..

Аҳмадали тупроқ аралаш қон тупурди, Кимсаннинг далдасида қаддини ростлаб беихтиёр тўнининг барини қокди, икки-уч одим юрди – таққа тўхтади, кўз ўнги қоронғилашди, хиралашди... ҳовлининг девори бошдан-оёқ кулаб ётар, кўча тупроғи ўпирилиб уч туп Тошданакни ҳовлининг ўртасига қадар суриб юборганди!..

– Уч туп юз йиллик ўрик бир кечада ўн беш қулоч нарига сурилиб қолганмиш!..

– Абдиали аканинг кенжаси намозхон экан, уни худо асраганмиш!..

Уч туп Гулинурнинг йигирма одимлар сурилиб Абдиали аканинг ҳовлисига силжиб қолганидан Жўба қишлоқда катта дoston туғилди.

– Ҳалолидан, – деди кексалар ёқа тутиб.

– Э, воҳ, Абдиали кўрмади-да, шуни! – деди бошқалар.

– Ё, қудратингдан! – деди кампирлар...

Деворни қайси жойдан олишни билмай аллақанча вақтгача Аҳмадалининг боши қотди...

Аҳмадали йўл ўпирилишидан пайдо бўлган хандақдан ғайришуурий бир чапдастлик билан хатлаб ўтди. Акасининг, икки кичик опасининг елкама-елка суяниб турганини, тўнғич опаси чарсиллаб ёнаётган гулханга оёғини тоблаб, бешик тебратиб ўтирганини кўргачгина қандай ҳодиса юз берганини англади, мажолсизланиб тиз чўкиб қолди... Акаси, опалари киндик қони тўкилган, энди эса ер билан битта бўлиб ётган уйга ундан бурун етиб келишган, вайрона тепасида мотамсаро бош эгиб туришар эди...

Одилбековларнинг уйидан катта кўчани кесиб ўтган анҳор ёқасигача бўлган йўл бунчалик олис эмасди. Айниқса, Аҳмадали болалигида бу йўлни бир нафасда босиб ўтарди... Кўчада тенгқур ўртоқлари билан чиллак ўйнардди, кимдир ютқазар, кимдир ғолиб чиқар, ўйинни бой берган бола чиллакни қўлига олиб югурарди:

– Ҳаккалакам-дуккалакам, зуввв...

Йўк, бунчалик тез айтмасди, балки сўзларни бўғинма-бўғин, иложи борича чўзиб, фақат нафас олмай – ўйиннинг шарти шундай эди – айтар:

– Ха-кка-ла-ккамм, дук-кала-камм, зу-у-у-уввв!..

Шундай деганча анҳорнинг бошига етиб олишар, ўйин кизигандан-қизир эди... Қўйиб берса, Аҳмадали ҳозир ўрнидан туриб тўннини ечади, оёқяланг бўлиб, шимининг почасини химаради, сўнг кўчага чиқади-да, «хаккалакам-дуккалакам...» деб бақирганча катта йўлга қадар югуради, тупроғи ўйнаган йўл ҳам, гува-лак деворлар ҳам, анҳорни тўлдириб оқаётган сувдан то қаторлашиб ўсган бақалоқ толларгача – ҳаммаси қадрдон, зувиллаб бораётган боланинг қадамини енгиллаштира-

ди, нафасини очади, бамисоли учириб олиб боради, катта йўл ёқасигача нафасини бўлмади... ўйиннинг шарти шундай эди... Ҳа, кўйиб берса, Аҳмадали ҳозирок кўчага отилади, Жўба қишлоққа бир эркалик қилади, кичкириб-қийқириб илон изи жин кўчалардан югуради – оламини бошига кўтаради... кўйиб берса... Аҳмадали бехос ўқчиб юборди, у йўталга айланди, олти, етти, саккизинчисидан сўнг акса урди... нафаси қисганидан кўлидаги рўмолчани оғзига босди... калта-култа баттол йўтал тўхтаётган демас, Аҳмадалининг кўзларида юлдуз чакна, юлдузлар орасида гоҳ ўша куни туни билан қишлоқда ёқилган гулханлар, гоҳ Гулгун бева, Рўзихон ая, гоҳо Ҳамдам тунукасоз бўрибосарининг чўғдек кўзлари кўринар, дамо-дам буларнинг барини посёлка томон олиб бораётган «Волга»–муружаатлар, «Тез ёрдам»ларнинг пориллаган чироғи босиб кетарди...

Аҳмадали дадасининг жони узилган супада омонат ўтирган кўйи тўрт букланган газетадаги қалин қора ҳарфлар билан терилган ахборотни пичирлаб яна ўқиди: «13 октябрь куни кеч соат 22ю 13да Жўба қишлоғида ер қимирлади. Жароҳатланганларга ёрдам кўрсатилмоқда». У бошини ҳам қилди, хаёлга толди...

Жўба қишлоқ сукунат оғушига чўмса етти эшик наридаги ҳовлида ўрикнинг «дўпп!» этиб ерга тушгани эшитиларди... Рўзихон ая толқон қовурганда қозоннинг даранглашига Аҳмадали супада ётиб қулоқ соларди... Энди эса ёнингда турган одамга бақириб гапирмасанг, иложи йўқ... Жўба қишлоқда қурилиш ишлари қизиб кетди...

Аҳмадали тирноқсиз бармоғини кафтига букиб олди... у сирқираб, симллаб оғрийверди, ҳали ўсиб, битиб улгурмаган тирноғи орасига кимдир пона қоқётгандек уни қайта этидан ажратаётгандек бўлаверди...

– Қишлоқ ёппасига қайта қурилади, Жўба қишлоқ шаҳарга айланади, шаҳарга! – деди Сибирь тарафлардан келган янги врач худди суюнчи сўраётгандек ҳаяжонланиб. – Бармоқнинг бунақанги шикастланишини умримда кўрган эмасман, кўлингизни темир-пемирга уриб олмасангиз, тирноқ нега кўчади? Одатда

тирноқ кўчса қон кетгувчи эди... Таажжуб!.. Кўкармаган-нетмагану, томири шикастланмагану, «лўқиллаб оғри-япти» деяпсиз?.. Тавба!.. Йўталигиз эса... қурилиш ишлари битиб чанг-тўзон босилгунича тинчроқ, ҳавоси беғубор жойларга бош олиб кетмасангиз бўлмайди. Ўша ёқларда юриб даволанинг, қишлоғингизга кейин қайтиб келарсиз. Бошқа иложи йўқ...

– Мен бормайман, – деди Кимсан дўхтирнинг маслаҳатини эшитар-эшитмас. – Мен шу ерда қоламан.

– Мен ҳам кетаман деб жоникаётганим йўқ, – деди Аҳмадали. – Иложи бўлмаса қандоқ қилай?

– Сен кетавер, Кимсан, мен шу ерда Аҳмадали бўлиб қоламан. Тўрт томонинг қибла!..

Аҳмадали собиқ Кимсанни армон билан эслади. Жаҳли чапақай чиккудек бўлса Кимсан Аҳмадалини ўз ҳолига қўйиб зув этиб ғойиб бўлар, Аҳмадали ундан устун келганига ичдан севинар, лекин кўп ўтмай яна ўзи Кимсанни соғинар, кўзи тўрт бўлиб Кимсанни кутар – Кимсандан айри яшашни тасаввурига сиғдиролмас эди. Ер қимирлаб қишлоқдан ҳаловат кўтарилгач, айникса, «кўч-кўч» бошланган кунларнинг бирида манави худо урган янги Кимсан пайдо бўлди-ю, ҳе йўқ-бе йўқ Аҳмадалини... «ҳеч ким эмассан» деди-я...

– Бурунги Кимсанни унут энди... Гўдак бола-ку, у... Ўшанга тармашиб олсанг одам бўлмайсан... – янги Кимсан бир зум гапдан тўхтади-да, худди Аҳмадалининг кўнглини оғритгиси келмагандек мулойимлашди. – Жўн одам бўлиб ўтасан, дунёдан, тушуняпсанми?.. Кўзингни каттароқ очадиган, қишлоғингни, киндик қонинг тўкилган тупроғингни ўйлайдиган пайти келди.

– Ўзимни, болаларни ўйламайми?

Аҳмадали шундай деб юборди-ю, яқин кунларда кўнглининг ўзи ҳам англаб етмаган бурчакларида ҳозиргина Кимсандан эшитган гаплари аллақандай бир мунгли-исёнкор оҳанг тариқасидами... ақл ва эхтирослар қотишмасидан ҳосил бўлган журъат кўринишидами... серпанжа илдизлари ернинг туб-тубига томир отган асрий чинорга хос ғурур тимсолидами... алланарса пайдо бўлганини сезган, шу чокқача англаб улгурмаган

ўша алланимарса бугун аллаким – янги Кимсан бўлиб рўпарасида турарди...

– Бу сенинг гапинг эмас, – деди янги Кимсан Аҳмадалининг хаёл суришига ортиқча изн бермай.

– Меники бўлмай, кимники? – Аҳмадали лоқайд бир оҳангда шундай деди-ю, гўё ўзининг номидан биров гапириб юборгандек таажжубда атрофига аланглади. Шунда етти-саккиз қадам наридан таниш овоз эшитилди:

– Нима қиласиз буни йўлдан уриб?! – Бола-чақасини ўйласин... посёлкага кўчса эл қатори хотиржамгина яшайверади. Эрта-индин бузиб юбориладиган кишлокда қолиб нима қилади?!

Аҳмадали узоқ йўл босиб ҳолдан тойган йўловчидек афтодаҳол ва ҳорғин ҳолдаги собиқ Кимсанни кўриб югуриб боргиси, уни кучоқлаб бағрига босгиси келди. Лекин у турган жойидан кимир этолмади. Ихтиёри янги Кимсан ихтиёрига кўчганини сезиб мамнун бўлса, кадрдон Кимсаннинг бўзлаб, жавдираб қарашини кўриб дили вайрон бўлди.

Аҳмадали икки ўт орасида – аросатда қолганди...

Янги Кимсан мийиғида қулиб, собиқ Кимсанни назари илмай сўкинди. Аҳмадалининг бир кўнгли иккала Кимсанни яраштириб қўймоқчи эди, лекин янги Кимсаннинг важоҳатини кўриб уни ўз майлига унатишга кўзи етмади. Аҳмадали кадрдон уйдан ҳайдаб чиқарилган итдек бечораваш аҳволга тушган собиқ Кимсанни кўрмаслик учун юзини тесқари бурди. Унинг шуурида, қалбида бир нима далва-далва бўлиб парчаланаятган эди...

Янги Кимсан собиқ Кимсан томон бир-бир одим ташлаб тишлари орасидан тупук сачратиб пичинг қилди:

– Болаларини ўйласинми-а?.. Миш-мишдан бошкага ярамайдиган мана шу эл қатори яшасинми-а?.. Қишлоқ бузилса бузилаверсинми-а?!

Бундаин шашт билан боришда икки Кимсан ёқа бўғишиб кетиши, Аҳмадали уларни ажратишнинг удасидан чиқолмаслиги муқаррар эди. Шундай бўлса-да, у Кимсанлар орасига тушмоқчи бўлиб хезланган эди – юролмади, аксинча, кўринмас иплар билан чирмаб боғлангандек янги Кимсан изидан эргашди. Янги Ким-

саннинг гапларидан ичига қуюк нур оқиб кираётган, айна чоғда кўнглининг бир чеккасида собиқ Кимсанга ачинаётган ҳам эди.

Собиқ қадрдонидан кечсинми у?.. Унинг баҳридан ўтсинми?.. Янги Кимсан уни не кўйларга солади ҳали?.. Не кўчаларга бошлаб боради уни?!

Ахмадали бирор қарорга келиб улгурмай собиқ Кимсан узоқлашиб кетаверди, кетаверди – кичрая, кичрая рўёдек кўздан ғойиб бўлди.

– Ўзинг эл қатори яша! Бор! Дуч келган жойда яшай-вер, мишиқи!..

Янги Кимсан шундай деб хумордан чиқди чоғи дархол ўзини тийиб Ахмадалига юзланди-ю, жаҳл таъсиридан тўла қутулолмай бурнини жийирганча захрини сочди:

– Энди сен анавинга ўхшаш латта эмассан... Э, эл-парвар бўлган, сўтак!.. Кунни сенга қолган элнинг шўри курсин!.. Гап шундок: тил топишсак, ниятларимиз бир жойдан чиқса, ана ўшандагина қайтиб янги Ахмадалига айланасан!.. Одам бўласан!..

Янги Кимсан шундай деб Ахмадалига орқа ўгириб олди. Ахмадали бемажол, ҳушини йиғолмай гангираб ўтирганча турки-таровати собиқ Кимсанга ўхшаб кетадиган янги Кимсанга мўлтираб қолди. У ўзини бурда-бурда қилиб ташлангандек сезаётган эди... Маърифатга посёлкадан уй берилаётганини айтганида катта опасининг капалаги учиб кетганига Ахмадали унчалик тушуниб етмаган, сўнграқ акасида сўраб билгач ҳам ўз уйини ташлаб кетишнинг касофатини зўр-базўр англагандек эди. Энди эса ҳаммасини Ахмадалининг ўзи фаҳмлаб етган, зеро, эзгу ҳақиқатни ҳар ким ўзи фаҳмлаши ер кимирашидан кўра кучлироқ, кудратлироқ ҳодиса эди...

Ер ўпирилиб тупроқ сурилганда Гулинурунинг биттаси ёнбошга оғган экан. «Илдизи лат емаган бўлса бас» дейишди қариялар, «Жойидан кўчган бўлсаям томири бут бўлсин» дейишди ҳамқишлоқлари. «Томири бут бўлса ҳеч бир куч уни жойидан кўчиролмайди!» дейдиган бўлди Ахмадали тушларида...

У супада тиззасига салом бериб ўтирган кўйи врачнинг маслаҳатини эслади. Шундагина ён-атрофдаги

кишлоқларни айланиб аҳолининг аҳволини ўз кўзи билан кўриб қайтмаганига афсусланди.

«Барча ҳамқишлоқларинг йўтал, чучкириш хуружига гирифтор бўлса-чи?.. Дўхтир катта опангга, Сайдали акангга – ҳамма жўбаликларга «ёппасига қишлоқдан бош олиб кетинглар» деса нима бўлади?.. Жўнаб кетаверадими ҳамма?.. Чангдан, гўза гулининг исидан қочиб кетаверасизларми?..»

Аҳмадали бўйнида осилиб турган уч-тўрт кават докани оғиз-бурнига босиб, тўнғиллади: «Нима, менинг жигимга тегяпсанми, Кимсан? Калака қилмоқчимисан ё?.. Бутун бир қишлоқ аҳли чанг-тўзон деб қишлоғини ташлаб қочганини қаерда эшитгансан?!.. Етти пуштинг томир ёйган тупроқни ташлаб қаёққа борасану, борган жойингда не барака топасан?! Бу ёғини ўйлапсанми, ўзи?!»

Аҳмадали хириллаб йўталди, ора-чора йўталга чучкириш қўшилди... гапиролмай қолди...

– Чанги куриб кетсин, адо бўмайди-я!..

Аҳмадали хотинининг жириллашига лоқайд, бепарво қаради, Маърифат каравот суянчиғига ёйилган гиламнинг эмас, Аҳмадалининг миясидаги чангни қоқаётгандек эди... Аҳмадали гапирмади... Аксинча, Она ўрик япроқларининг шивирини эслаб лаззатли ўйга чўмди, Сайдиллонинг жон аччиғида «Набий!.. Набий!..» деб бақирини кўз олдига келтирди... Ўй ўйга, хаёл хаёлга уланди... Аҳмадалими – Кимсанми, эшитилар-эшитилмас, «Набий!.. Набий!..» деб шивирлади...

Қишлоққа ёрдамга ёпирилиб келган курувчилар, уларга эргашган жўбалик болақайлар кўчадан гала-гала бўлиб ўтди. Ўтиб бораётганлар оғзидан қишлоқ кўчаларига ҳазил-мутойиба аралаш миш-мишлар тўкилиб қолаверди:

– Бугун оқшом яна ер кимирлармиш!..

– Қишлоқ одамлари ёппасига посёлкага кўчирилармиш!..

– ...миш-миш!..

– ...миш-миш!..

1987–1988 йиллар.